

FALE ALEA 'O TONGA

KO E

LEKOOTI

'O E FEME'A'AKI 'A E HOU'EIKI

MEMIPA 'O E

FALE ALEA 'O TONGA

Fika : 15/2010

'Aho: Tu'apulelulu ko hono 24 'o Sune, 2010

Fai 'i Nuku'alofa. Tongatapu

Fale Alea 'o Tonga
NUKU'ALOFA

'Aho: 24 'o Sune 2010.

Taimi: 1300-1415

Satini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, ('Eiki Nopele Tu'ilakepa).

'Eiki Sea 'oe Fale Alea: Malo Hou'eiki. Katakai kae fai mai e lotu 'ae 'Eiki (Na'e kau katoa 'ae Hou'eiki 'i hono hiva'i e lotu 'ae 'Eiki, pea koe lava ia ae lotu ki he hoata ni.)

'Eiki Sea: Malo Kalake Fai tau Tali Ui.

Kalake: Tapu moe 'Eiki Sea 'oe Fale Alea. Tapu moe Tamai Pilinisi, Hou'eiki Minisita 'oe Kalauni, Tapu moe Hou'eiki fakafongaga Nopele 'o 'ENE Afio, Fakafongaga 'oe kakai kae 'ata ke fakahoko, Ui 'oe fale he efiafi ni.

'Eiki Sea 'oe Fale Alea

'Eiki Nopele Tu'ilakepa - Fakafongaga Nopele Fika1 'o Vava'u.

Hou'eiki Minisita 'o e Kalauni

'Eiki Palemia - Toketa Feleti V. Sevele
'Eiki Tokoni Palemia - Toketa Viliami T. Tangi
'Eiki Minisita Fonua & Savea - Nopele Havea Tu'iha'angana
'Eiki Minisita Ako - Toketa Tevita H. Palefau
'Eiki Minisita To'utupu & Sipoti - Nopele Tu'ivakano
'Eiki Minisita Ngaue - Nopele Nuku
'Eiki Minisita Takimamata - Fineasi Funaki
'Eiki Minisita Pa'anga - Afu'alo Matoto
'Eiki Minisita Fefakatau'aki - Lisiate 'Akolo
'Eiki Minisita Ngoue - Pilinisi Tu'ipelehake
'Eiki Minisita Ma'u'anga Fakamatala - 'Eseta F. Fulivai Fusitu'a
'Eiki Minisita Atakai - Nopele Ma'afu Tukui'aulahi
'Eiki Minisita Ma'uanga Pa'anga Humai - Sione Teisina Fuko
'Eiki Minisita Lao - Samiu Kuita Vaipulu
'Eiki Kovana Ha'apai - Nopele Havea Tu'iha'angana

Hou'eiki Fakafongaga Nopele o 'Ene Afio

'Eiki Paloni Fielakepa - Fakafongaga Nopele Fika 1
Tongatapu.

‘Eiki Nopele Vaha’i Tongatapu.	-	Fakafofonga Nopele Fika 2,
‘Eiki Nopele Fulivai	-	Fakafofonga Nopele Fika 2, Vava’u.
‘Eiki Nopele Tu’iha’ateiho	-	Fakafofonga Nopele Fika 1, Ha’apai.
‘Eiki Nopele Fakafanua Ha’apai.	-	Fakafofonga Nopele Fika 2,
‘Eiki Nopele Lasike	-	Fakafofonga Nopele Vahefonua
‘Eua.		
‘Eiki Nopele Tangipa	-	Fakafofonga Nopele Ongo Niua.

Fakafofonga ‘o e Kakai

Samuela ‘Akilisi Pohiva Tongatapu.	-	Fakafofonga Kakai Fika 1,
‘Isileli Pulu Tongatapu.	-	Fakafofonga Kakai Fika 2,
William Clive Edwards Tongatapu.	-	Fakafofonga Kakai Fika 3,
‘Etuata Lavulavu	-	Fakafofonga Kakai Fika 1, Vava’u.
‘Uliti Uata	-	Fakafofonga Kakai Fika 2, Ha’apai.
Sunia Fili Vahefonu‘Eua.	-	Fakafofonga Kakai ‘o e
Sione Feingatau’iloa	-	Fakafofonga Kakai ‘o e Ongo Niua.

Kalake: ‘Eiki Sea, kau toe fakaongo atu e Ui ho Fale.

‘Eiki Sea: Lelei Kalake.

Kalake: ‘Eiki Palemia, ‘Eiki Tokoni Palemia, ‘Eiki Minista Fonua moe Savea, ‘Eiki Minisita Takimamata, ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Nopele Fulivai, ‘Eiki Nopele Fakafanua, ‘Eiki Nopele Lasike. ‘Eiki Sea ‘oku poaki mai ‘a ‘Eiki Nopele Fulivai, toenga oe Hou’eiki memipa ‘Eiki Sea ‘oku ‘iai e tui ‘oku nau me’a tomui mai. Malo ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Fakamalo atu ki he Kalake lava lelei e fatongia koia, fakatapu atu ki he Tu’ipelehake kae’uma’a ‘e kau Hou’eiki Minisita, tapu atu ki he Kovana Ha’apai. Tapu moe Hou’eki ‘oe Fonua, fakatapu atu kiate kimoutolu kau Fakafofonga ‘ae kakai, kae’uma’a ‘etau kau ngaue hono kotoa.

Hou’eiki malo mu’a homou laumalie, pea kou vakai atu pe ‘oku mou laumalie lelei pe, pea oku ‘iai pe moe ni’ihi ‘i hotau fale ni, ‘oku ou lavei pe ‘oku mahalo ‘oku ‘ikai ke nau mea mai, koeuhi ‘oku ‘iai honau ngaahi fatongia, pea na’e toloi mai pe ‘e fale ni mei he ‘aho Tusite, ‘aho Pulelulu ‘aho Tusite mou fakamolemole ki he ‘aho ni ‘aia ‘oku ‘ikai ke ‘iai ha tau ngaue aneafi pea koe aho ni ko ‘etau taimi ngaue pe ia, pea na’e fai ‘e kole ‘atu mei he motua ni koeuhi koe huufi kamata ‘e Konifelenisi ‘ae Komiti kakato ‘ae Siasi Uesuliana Tau’ataina ‘o Tonga hono 87 ‘i he fonua ni, pea ‘oku tau fakafeta’i pe koeuhi ‘oku kei Lakoifie ai pe ‘a Siaso Tupou V ‘one Ha’elea hono fakaava e Konifelenisi kakato ko eni.

Pea 'oku kei lelei pe 'e kakai 'e Fonua, pea 'oku kei vilingia pe fuka 'o Tonga 'i Pangai pea 'oku tau fakafeta'i ai, koe'uhi koe fakakoloa ia kiate kitautolu pea 'oku fakamalo atu mei he motu'a ni koe'uhi ko ho'o mou laumalie lelei koe'uhi ke fakahoko e fatongia ko eni aia, na'e meimei 'uuni kotoa 'ae kau taki kotoa 'ae fonua ni 'i he feitu'u ko eni na'e fai ai e ouau fakalaumalie ko eni, he na'e 'iai 'ae ni'ihi na'a nau mea ai, ka 'oku ou fai atu e au e fakamalo ki he motu'a ni ka toe lava ke mou me'a mai ke fakahoko hotau ngaue 'o fekau'aki moe Budget pe koe 'Estimate Fakaangaanga ki he to'u a ta'u fakapa'anga ko 'eni 'oe 2010. Hou'eiki mou mea'i hifo pe homou 'asenita, 'oku 'iai pe fanga ki me'a heni teu toki lave atu kiai, koe'uhi he 'oku to'oto'o pe taimi pea 'oku 'iai ha ni'ihi 'oku 'iai me'a 'oku tokanga ki ai a pea ke ki'i faka'ilonga mai pe kiai koeuhi kou lave'i pe anga fononga hotau vaka, he 'ikai ke pehe ke tau kei tulituli fua pe ki he 'asenita ko eni, ka 'iai ha me'a ia 'oku fu'u fakavavevave ki he kakai e Fonua pea 'oku ou tui 'oku totonu pe ke tuku atu he motu'a ni ha faingamalie ki he taha 'oe memipa 'oe fale ni ke 'iai ha me'a 'e toe me'a kiai.

Ka kimu'a pea tau toki hoko atu ki he ngaahi me'a kehe 'oku ou kole atu mu'a ki he Kalake kene lau mu'a e 'u hokohoko hifo 'etau 'asenita he tohi tangi, 'oku 'iai 'e me'a 'oku tokanga kiai e Kovana mei Ha'apai, ka hili pe hono fakama'opo'opo 'etau me'a 'i he ngaue pea tuku atu leva ki he Kovana Haapai ke me'a mai, pea tau toki hokohoko atu 'etau ngaue. Kalake, Hou'eiki koe tohi tangi ko 'eni 'o hange koia ko ho'o mou tutu'uni ka 'oku 'iai ha tohi tangi 'o fakafekau'aki moe Budget lolotonga ka 'i he vakai 'ae motu'a ni moe Kalake 'oku ou ma tui 'oku totonu ke 'omai ia he koe taimi faingamalie pe 'eni koe'uhi koe tangi, mei he kakai ki he Fale Alea 'o Tonga malo.

Kalake: Tohi Tangi fika 1/ 2010

Kosilio Folau tahi a 'Eua 'Ohonua 'Eua

'Aho 16 Sune 2010,

Ki he Eiki Sea,
'Ofisi Fale Alea,
Nuku'alofa.

Eiki Sea,

Re: Tohi tangi ki he tokoni ae pa'anga tokoni mei muli ki he feinga vaka fo'ou 'a 'Eua.

'Oku mau faka'apa'apa mo fakahoko atu 'ae tohi tangi ni 'a 'emau kole fiematamu'a ki he feitu'u na pea moe Hou'eiki memipa 'oe Fale Alea ke mou 'angalelei mu'a 'o tali, ke fakahu atu 'ae tohi ni, makatu'una makatu'unga 'i he pa'anga 23.5milionu 'oku ha mai 'i he fakamatala budget 'oe 2010, 2011 pea 'oku fakalea koe pa'anga tokoni mei muli te'eki ke fakapapau'i, pea 'e toki vahe 'oka ma'u mai 'ae silini ni, koia 'oku fakahu atu 'ae kole ni. 'Oku mau tangi mo tautapa atu ki he feitu'una moe Hou'eiki memipa ke mou anga'ofa mu'a koe'uhi kuo fua 'e Siapani 'ae vaka fo'ou pa'anga 'e 25milionu ki he 'otu motu Tokelau, koia ai 'oku fiema'u mai 'ehe Kainga 'Eua ha vaka fo'ou ke mau ngaue'aki telia ha fakaevaha na hoko 'o hange koia na'e hoko ki he Princess Asika.

'Oku ma'u hamuni 'oku ngali tokanga pe 'ae Pule'anga ki Tokelau, kae tukuange pe kimautolu ki he taautaha. 'Oku lolotonga 'emau feinga pa'anga 'i Tonga ni mo muli pea 'oku fakaangaanga kemau ma'u ha pa'anga 'e 1miliona tupu. Kuo maau foki e ngaahi alea pea pehe ki he mape 'oe vaka ke fou 'i Nu'usila pea oku 'i he pa'anga 'e 4miliona Nu'usila.

Fakatauange pe temou afeitaulalo kae to mai ha monu ke ma'u 'inasi ai.

'I he loto fakaapapapa mooni,
Kau ma'u lakanga Kosilio

Fakamo'oni kiai a Samisoni Fungalei koe Sea pea moe toko 56 kehe. malo Eiki Sea.

Eiki Sea: Malo, koia 'oku loto ke tali 'ae tohi tangi ko eni, fakatatau ia mo ho'o mou tohi tu'utu'uni, fakaha ho loto kiai hiki homou nima. Koe tohi tangi ko 'eni 'oku fakafekau'aki pea moe tangi 'ae kainga 'a 'Eua fakamolemole 'o fakafou mai 'i he 'ongo fakafofonga koia 'ae Kakai 'o 'Eua moe 'Eiki Nopele 'o 'Eua, fekau'aki mo 'enau vaka ko 'eni na mou mea'i pe 'Eiki Palemia na'e 'osi 'iai, me'a ko 'eni na'e 'osi 'omai pe ki he faleni, pea 'oku, koe'uhi kuo maau mai mo 'enau 'u me'a, ka ko 'enau tangi mai ki he buget lolotonga ki he feitu'una. Mahalo koe feitu'una pea moe Hou'eiki koia, koia 'oku makatu'unga mei ai 'e 'uhinga 'ae tangi koeni...'Io, Minisita 'oe Pa'anga Humai 'oe Fonua.

Minisita Paanga Humai: Tapu moe Sea kae'uma'a a'e Houe'ki 'oe fale, Sea koe ai pe 'a'aku ke fakamahino 'ae tu'unga koe 'oe kole 'oku, kapau koe 'uhinga 'oe kole ki he 23 ki he pa'anga 'e 23 koia 'oe budget 'oku 'uhinga foki ia ke 'alu ki he budget ngaue, 'i he ngaahi pa'anga muli. 'E ikai keu release kae 'oleva kuo ma'u mai, ka ko 'ene ma'u pe ia 'alu ia ki he me'a kuo osi vahe, 'aia 'oku 'ikai ke 'iai ha faingamalie ia 'oe tohi ko eni kiai, he kuo 'osi vahevahe ia 'o fakatatau ki he budget fakapotungaue.

Fokotu'u atu pe 'a'aku 'e 'ikai ke lava, 'e tui ia 'a'aku 'e fai ha paloti ki he fika koe, kapau 'e ai pe a ia 'o 'omai ki he Pule'anga pea moe fale na pe ki he Feitu'una ke fai ha vakai ki ha pa'anga makehe ke fai 'aki ha tokoni, ka koe 'uhinga koe ki he pa'anga koe 'i he budget, kou pehe 'e au koe silini koia 'e 'uhinga ia 'e vahe ia ki he ngaahi potungaue koe tuai pe ia koe te'eki ke ma'u mai 'ae seniti. Malo.

Eiki Sea: 'E 'Eiki Minisita, Hou'eiki mou 'osi mea'i pe 'e moutolu ia hoku fatongia motua ni, koe 'oku 'ikai 'iai ha totonu ia keu ta'ofi 'e tohi tangi ko eni, pea 'omai pe ia ki he fale ni, pea koe taimi koia 'oku lau ai 'ae tohi tangi pea ko 'eku fatongia pe ke fakahoko pe ko hai 'oku loto kiai pe ko kimoutolu kau memipa ke mou mea hake 'o kole ke tukuhiho ki he komiti kakato ke fai ha feme'a'aki kiai ke vakai 'e me'a koia, ka koe me'a koia ki homou kole mai kiate au keu toloi he 'ikai keu lava ia 'e au 'o toloi koe'uhi koe 'ikai ko ha tau toe tu'utu'uni koe fokotu'u 'eni ia koe 'omai moe tangi koeni 'omai mei he kakai 'oe Fonua 'o hange pe ia koe me'a oku mou mea'i 'i he tohi tu'utu'uni. Fakafofonga fika 2, fika 1'e kakai 'o Vava'u me'a mai.

'Etuete Lavulavu: Tapu moe Sea, 'Eiki Palemia moe Hou'eiki Minisita, Hou'eiki Nopele moe kau Fakafofonga 'oe kakai moe Kovana. Sea kou fokotu'u atu Sea pe 'e lava 'o tuku hifo pe tohi

tangi ko eni ki he komiti kakato ke fai ha feme'a'aki fakataha moe budget he ko e me'a mahu'inga 'aupito 'eni ia Sea.....

Eiki Sea: Koia. Koe 'etau founa ngaue foki ia Fakafofonga fika 1

'Etuata Lavulavu: Koe ki kole atu pe ia pe e lava o tukuhifo.....

Eiki Sea: 'I ai ha poupou, koe fokotu'u mei he fakafofongo fika1 'o Vava'u ke tuku hifo ki he Komiti kakato, 'oku 'iai ha poupou. (na'e poupou'i 'eni ke tukuhifo ki he Komiti Kakato)

'I he 'ene poupou 'o hange koia koe me'a 'oku mou mea'i hange koe lao mo 'etau tu'utu'uni he ngaue kuopau ke tukuhifo ki he Komiti Kakato ke fai hono vakai'i ai he 'oku mou mea'i pe, koe kole ko 'eni, 'oku me'a mai 'e 'Eiki Minisita aia 'oe Minisita Pa'anga pe 'oku 'iai ha me'a 'e lava tokoni pea kapau e ikai ke 'iai ha me'a 'e lava tokoni ki he fale, talange ki 'Eua mou tali fiemalie pe he ko eni 'oku a'u mai Velata ke veteki atu homou faingata'a'ia, ka koe'uhi koe tu'unga 'oku 'iai 'e Fonua ni kuopau pe ke fakahoko atu e fatongia e motu'a ni ke a'u mai e tangi 'a e kakai. Malo 'aupito.

Tali ia pea tukuhifo ia ki he komiti, 'aia koe tohi tangi fika 1 ia, 'i he 'u tohi tangi ko 'eni 'oku a'u mai ki he Motu'a ni. Ko e hoko pe kiai, 'io 'Eiki Kovana 'o Ha'apai me'a mai.

Eiki Kovana Haapai: Tapu moe Feitu'u na 'Eiki Sea, pea tapu ki he 'Eiki Palemia kae'uma'a e Hou'eiki e Fale Aalea 'o Tonga.

Fakamalo atu 'Eiki Sea ki he 'omai e faingamalie pea nau fakahoha'asi pe feitu'una 'i tu'a pea ke me'a mai pe ke fakahoko atu pe 'i fale ni, ka kou kole fakamolemole atu pe ki he Hou'eiki Fale Alea kae 'omai pe mu'a ha ki'i miniti si'i pe ke fakahoko atu 'e me'a ko eni fekau'aki 'Eiki Sea mo 'eku fokotu'u he taimi na'aku kei 'i he tepile ai 'ae Hou'eiki Nopele fekau'aki moe fakahu mai 'ae lipooti 'ae komiti pa'anga, fai 'e ngaue kiai 'e Fale Alea pea nau fokotu'u ai ke hiki hake 'ae tau 'Ofisa Malu he 'oku tu'unga tatau pe ia moe tauhi fale ki he levolo koe, koe 'oe kau Han Sard pe koe kau tohi nima nounou pea hiki hake moe sikeli vahenga, pea na'e tali ka na'e 'ikai toe fai ha, mahino na'e loto lelei kotoa kiai 'e fale koe malanga poupou pe 'oe 'aho koia koe Minisita 'oe Fakamatala. Ka koe 'uhinga 'Eiki Sea 'aia kou lavei mahalo koe kei 'uhinga 'eni na'e 'osi 'i loto ka koe founa ngaue pe 'eni 'a fale pa'anga na'e 'ikai ke ma'ala'ala lelei hono paloti he na'e hoko atu 'e feme'a'aki ia ki he me'a kehe pea paloti ia na'e ikai ma'ala'ala lelei ia 'o kau ai 'e me'a ko eni.

Ka kou kole fakamolemole pe ki he Fale hono fakahoha'asi ka koe, kae koe totonu pe 'eni 'oe tokotaha ngaue koeni na'e 'amanaki ia kuo osi lava na'a ke me'a mai teke ngaue pe koe kiai mo fale pa'anga ka 'oku kei tu'u pea 'e kau ngaue fale pa'anga ia he 'ikai ma'ala'ala 'ae paloti, pea mahalo koe founa ngaue pe ia anautolu ka 'oku kole pe au ke fakalele ki taimi ko 'eni ke toe paloti ange mu'a 'eku fokotu'u ko eni 'Eiki Sea? Ke hiki hake 'e 'Ofisa Malu'i ke levolo koia 'oku 'iai 'e kau tohi nima nounou, pea fakataha 'e tu'unga moe sikeili vahenga pea ke kamata mei Suilai koe 'oe tau fakapa'anga ko eni, pea ko 'eku fokotu'u pe ko eni kuo mei 'osi 'e ta'u fakapa'anga ia pea na'e pehe he ki Motu'a ngaue ko 'eni 'e lava ka na'e mahalo na'e fai 'e ki'i fakamole ia moe me'a, ka na'e loto pe fale ia ka na'e kei fihi pe 'eni ia he Feitu'una mo fale

pa'anga koe faka'uhingai 'e paloti ka 'oku ou toe kole pe au ia ke toe laumalie lelei pe mu'a 'ae Feitu'una moe Fale Alea kole atu ke toe ki'i paloti mu'a ke mahino 'eku fokotu'u kae hoko atu e ngaue. Malo 'Eiki Sea.

Eiki Sea: Malo, ki'i mea mai angee.

'Isileli Pulu: Ki'i tokoni atu pe ia 'a'aku.....

Eiki Sea: Fakafofonga fika2 Tongatapu

'Isileli Pulu: Kapau te tau toe paloti tuo 2, pea kou kole atu pe ia koe taimi koia te tau a'u ai ki he 'uooti e Fale Alea, faingofua pe, he ko 'ene pehe hake pe 'ona ia 'o fakahu atu ai, 'i he taimi tetau a'u ai ki he 'uooti koia ka koe me'a 'i he ta'u fakapa'anga ko eni.....

Kovana Haapai: Koe fokotu'u ai pe ia 'oe ta'u fakapa'anga ko 'eni 'Eiki Sea, 'uhinga na'a ku kole pe ia 'a'aku ia na'e mahino pe ia Fakafofonga ka koe 'ikai pe ke, faka'ikai pe 'e fale pa'anga ia, piki pe kia nautolu, ka koe kole atu pe ha ki taimi he fale ni ke paloti ai e fokotu'uni he na'e loto kotoa pe kiai e Hou'Eiki ia, 'ikai ko ha faikehekehe lahi 'eni Sea ka koe mahalo kuo fu'u fuoloa....

Eiki Sea: Fakamolemlae pe fakafofonga na'e te'eki ke fai ha paloti ia ki he me'a ko eni, na'e 'oku mau 'osi fakatotolo mautolu a'u ki he Kalake pea mau 'uhinga na'e toutou 'ohake he Kovana pau 'ohovale he aho ni hono toe fakamanatu mai 'e he Kovana pau toe fakahoko ange pe kene mea'i 'oku, koe 'aho koia na'e fai ai feme'a'aki pea tuku pehe'i ai pea 'e Hou'eiki ka hoko atu e feme'a'aki ia. Na'e 'iai 'e kongia ia ai na'e me'a mai 'ae 'Eiki Minisita Pa'anga 'e tuku mai pe ki he motu'a ni ka he 'ikai teu lava fai tu'utu'uni 'ae motu'a ni ki he me'a koia kuo pau keu fai tu'utu'uni, ka koe me'a ko eni na'e 'osi 'omai pe ia 'e he Komiti ka koe me'a koia 'oku fokotu'u mai 'ehe Kovana ke fakapapau'i ange kae lava 'o fakahoko mu'a he 'ikai ko ha faikehekehe 'eni 'oku lahi koeuhi 'oku ta'etotonu 'ae ni'ihi 'e kau ngaue 'o hange koia komoutolu kau memipa kapau 'oku 'iai haamou totonu, 'oku ikai ke toe 'iai ha'aku totonu 'a'aku keu ta'ofi homou totonu ka koe 'uhinga ia 'oku fakamanatu mai 'e he Kovana. Hoko mu'a ke tau hoko atu mu'a katau kae fakahoko 'atu mu'a 'etau ngaue, 'io 'Eiki Palemia me'a mai.

Eiki Palemia: 'Eiki Sea tapu moe feitu'una 'Eiki Sea pea tapu moe Hou'eiki 'oe Fale Alea, 'Eiki Sea neu feinga mai 'anenai ke ma'u 'e miniti koeni 'oe feme'a'aki 'oe Monite moe Tusite 'Eiki Sea pea fakahoko mai mei he kau ngaue 'oku te'eki ke maau, pea me'a pango ia 'Eiki Sea koe Tu'apulelulu 'eni pehe te'eki ke maau 'e miniti ia 'oe feme'aki he Monite.

Ka 'oku 'iai 'e me'a mahu'inga ia he me'a ko 'eni 'Eiki Sea 'oku fai e tokanga kiai e motu'a ni pea 'oku 'ohake 'e me'a ko 'eni 'Eiki Sea koe'uhi 'oku totonu 'Eiki Sea, ke mea'i he Feitu'una me'a pango 'oku 'ikai ke 'i heni e Sea e Komiti Kakato moe fale ni 'ae mahu'inga 'e me'a ne tau fai e feme'a'aki kiai 'i he uiken moe ngaahi mahina mai koe, 'ae 'omai 'e mo'oni Fale Alea ni pea 'ave moe mo'oni ki Tu'apuleanga.

Sea koe lipooti 'eni e nusipepa koe Island Business 'asi mei ai moe me'a koe na'e 'asi 'i he letioo Nu'usila, taha 'oe kau fakafofonga 'oe kakai, fika 2 Tongatapu 'a 'ene tukuaki'i 'oku 'iai 'e pa'anga mei he pa'anga tokoni 'a muli 'oku 'alu ki he vahe 'o 'ene Afio pea ko e me'a ko 'eni

‘oku asi mai ‘i he nusipepa ‘Eiki Sea pea ‘oku ‘asi koe quote mei he Radio New Zealand International, toe ‘asi mai ‘aneuhu ‘e me’a tatau pe moe pehe ‘oku hoha’a tau Kainga Tonga ‘i Nu’usila he pehe ‘oku hiki peseti 200 ‘a ‘ene ‘Afio ‘ae Privy Purse, Sea na’e ‘iai ‘e lave ‘ae ‘Eiki Minisita Pa’anga ki he me’a koia he feme’a’aki he Monite ‘oku ‘ikai ke mo’oni, pea ko ia ‘Eiki Sea ‘oku ou tu’u hake keu ‘oatu ‘e me’a ko ‘eni, ‘aonga pe ke tufa atu ‘ae ‘ae me’a ko eni ‘oku ‘asi mai ‘i he ‘initaneti ‘Eiki Sea. Koe ki he feitu’una kae ‘uma’a ‘ae Sea ‘oe Komiti Kakato mo toe tokanga ange mu’a ki he faifatongia. ‘Oku ‘iai e ngaahi me’a ‘oku ma’u fie ta’ofi atu taimi ni’ihi ka ‘oku ou tui Eiki Sea koe feitu’una kae’uma’a ‘e Sea e komiti kakato ‘i he ngaahi me’a ko ‘eni ‘oku ‘omai ‘oku ‘ikai ke mo’oni ‘oku totonu ke ta’ofi pe he taimi ko ia, ka ‘oku totonu ke fai hano fakatonutonu ‘oe me’a ko ‘eni ‘Eiki Sea.

Na’e ‘iai ‘e fehu’i mei he kau fakafofonga ‘oe kakai ‘i he uikeni ki he ngaahi tokoni mai ko ‘ena ‘a muli pea neu fakahoko ‘oku ‘iai he ‘uesia lahi ‘i he ngaahi me’a ta’emo’oni ngaahi tukuaki loi ‘oku fai ki he Puleanga kae’uma’a a fale lahi ‘ehe ni’ihi ‘oe kau fakafofonga moe kakai oe Fonua. Koe ongo ko eni ki muli ‘Eiki Sea ‘oku fai leva hono fakafehu’i ‘ai ‘ehe kau totongi tukuahu ia ‘a muli pe ‘oku ha me’a ‘oku mai ai ‘enau pa’anga tokoni ke fakalahi ai e vahe ‘o ‘ene Afio, pea kou ‘Eiki Sea kou kole atu ki he Kalake kene toki tufa atu ‘e me’a ko ‘eni me’a pango koe fakapalangi pe ka ‘oku ou fiema’u ‘Eiki Sea ke fai e fakatonutonu koia pea fakahoko mei fale ni, koe me’a koe ‘i he fehala’aki na’e ‘asi pea na’e osi fakamatala pe he ‘Eiki Minisita Pa’anga ia ‘i he Monite koe hala pe ‘oe kau ngaue hono ‘ikai ke fakatonutonu ‘oe fo’i laine koia, ‘ae pehe koe ‘e ‘alu hake e vahe mei he tolukilu ki he tahamiliona pea kou fakahoko ange ki he ‘Eiki Minisita Pa’anga tonu pe ke fai e ngaue kia i ki he kau ngaue koia tonu ke nau toe tokanga ange ki he me’a ko eni pea ko hono taki koia mei fale ni ‘Eiki Sea he ‘oku ngali mai ‘eni ‘Eiki Sea ‘oku pehe ko ‘ene ‘asi pe ha me’a ia ‘i fale ni ‘osi pe ko ia ‘oku tukuange ia ki muli pe ‘oku totonu pe ikai ka ‘oku ngali kovi ai ‘Eiki Sea ho fale, ngali kovi ai ho Fonua, ngali kovi ai moe Pule’anga ‘Eiki Sea kae’uma’a ‘ene ‘Afio. Pea ‘oku ou fokotu’u atu ‘e au ‘Eiki Sea ‘e me’a ko eni fai mu’a ‘ae fakama’ala’ala mai ‘a e me’ako’eni.....

Eiki Sea: ‘Eiki Palemia Fakamolemole pe koe’uhi koe fakatonutonu ko hotau tohi tu’utu’uni ia kau tukuange mu’a ki he fakafofonga ke ai ange pe koe ha ha’ane fakatonutonu, koe feitu’una kae koe lipooti ‘oe feitu’una ia ki he fakailo fekau’aki moe ngaahi me’a ‘oe media hono tukuange he kau memipa ‘oe fale ni lave’i lelei pe he motua ni, uHINGA kau tukuange kia i pe koe ha hono fakatonutonu ki he feitu’una fekau’aki moe fakatonutonu ‘oku ke fiema’u. Fakamo’ui ho’o maika fakamolemole.

Samuela Akilisi Pohiva: Fakatapu atu ki he Feitu’u na ‘uma’aa ‘a e Hou’eiki. Sea kou kole atu ka ‘iai ha me’a kuo ‘ohake he fale ni ‘o ‘aleai ‘i he ‘esitimeti, tatau pe pe ko hai na’a ne fai ‘ae fakamatala koia ka ‘oku ‘ohake he fale ni o fakatatau ki he ‘esitimeti, Sea koe anga ia ‘oe ma’u ‘ae tokotaha koia pea kapau ‘oku lipooti ki muli pea kapau ‘oku pehe ‘ae fa’a ‘oe Puleanga ‘oku hala, ta mai nautolu ‘ene hala, tukuange pe ke lipooti, pea ko ‘eku ‘uhinga atu kapau e fakatonutonu ‘etau me’a ‘i fale ni, kou kole atu koe taha’i me’a faka’ulia mo’oni ia ko ‘etau lea pe’ oku fakatonutonu kuo tu’u hake ha taha Sea kou kole atu e lava fefe kapau ke kapau ‘oku fakatonutonu ‘e Palemia ‘omai ‘ene fakatonutonu ‘i fale ni ke ‘ave ki he miniti ke tukuange ai, kapau ‘oku iai ha kau mitia ‘oku lipooti ki muli pea tau’ata’ina anautolu, fai pe malanga pea fai moe fakatonutonu koe anga ia ‘e

Eiki Sea: ‘E fakafofonga , fakafofonga koe ‘uhi ko ‘etau tohi tu’utuuni ‘oku ‘i he sea motu’a ni pe, koe Sea ‘oe Komiti Kakato ke ai ange ha’ane me’a fakafekau’aki mo ho’o fakatonutonu, ko ho’o fakatonutonu ki he ‘eku ‘ongoi, ‘oku ‘ikai ko ha fakatonutonu ‘au ko ho’o tali ‘e koe ‘o faka’uhinga’i ‘ae me’a koia ‘oku me’a kiai ‘e ‘Eiki Palemia. ‘Ai pe ke me’a mai ‘e ‘Eiki Palemia pea toki tuku mai ki ho mou tafa’aki he koe hangatonu mai pe ki he fakafofonga fika 2 ke ai ha’ane tali ‘o fakafekau’aki moe me’a ko eni, he ‘oku mo’oni ‘ae ‘Eiki Palemia pea moe taha ke mou mea kiai oku ‘uesia ai e motu’a ni he ‘oku tukuaki’i ‘e motu’a ni koe’uhi ‘oku’ ikai malava ke fai hono fatongia. Ka ‘e ‘ikai lava mautolu o ta’ofi kimoutolu ki ho’omou tui fakafoituitui moe me’a ke mou me’a ‘aki ki he fale ni pea ‘oku mou tau’ata’ina pe, pea ‘oku kau ia he’eku faingata’a’ia ia ‘a’aku me’a mai ‘Eiki Palemia.

Eiki Palemia: Sea ‘oku ‘ohake ‘e me’a ko ‘eni he ‘oku fakahoko atu pe he koe me’a eni ‘oku ha’u mei he ongoongo mei he Island Business News ha’u ia he ‘initaneti pea ‘oku tufa ia ‘i mamani hono kotoa. Ne ‘osi fai ‘Eiki Sea ‘e fakatonutonu atu he ‘Eiki Minisita Pa’anga ‘e me’a ko’ eni pea kou tu’u hake ‘Eiki Sea ki he fale ni, ke fai he fale ni ‘ae fakatonutonu ae me’a koia, na’e ‘osi me’a atu pe ‘e ‘Eiki Minisita Pa’anga pea kapau ‘oku toe fiema’u ke toe fakama’ala’ala atu tene ‘oatu ‘Eiki Sea he ‘oku ongoongo kovi ai ho fonua Eiki Sea, ongoongo kovi ai Pule’anga, ongoongo mo ‘ene ‘Afio pea ‘e fakafehu’ia mai ‘e me’a ko eni ‘Eiki Sea e ‘iai ‘e kau totongi tukuhau ia ‘o Nu’usila mo ‘Aositelelia mo mamani lahi tenau hanga ‘o fakafehu’ia lahi ‘e me’a ko ‘eni kae hili ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke mo’oni ia. Nau lea ‘i he Tusite ‘Eiki Sea ‘i heni tau toe ki’i fakapotopoto ange ‘etau fakauhinga’i tau toe ki’i fakapotopoto ‘a ‘etau fakamalanga’i ‘ae ngaahi me’a pea kapau ‘oku ‘iai ha me’a ‘oku ngali ‘oku pehe pea ‘osi fai hono fakatonutonu ‘Eiki Sea, fatongia ‘oe Sea ‘oe fale ni moe Sea koia ‘oe Komiti Kakato ke fai e fakatonutonu ko ia.

‘Oku ‘ikai ke pehe ‘Eiki Sea ke tau’ata’ina pe ha taha ia ‘o talamai ‘oku pehe mo pehe pea kapau e fai atu hono fakatonutonu mahalo ‘e lava pe ia ke tonu ‘i he anga ‘ene sio ki he fika koia, ka ‘oku ‘osi fai ‘e fakatonutonu pea ko e me’a ia na’e totonu ke ‘ave ki muli. Koe me’a ia ‘oku fai atu kiai ‘e tokanga ko ‘eni ‘Eiki Sea, koe ongoongo ia ‘oku totonu ke tau ‘ave ki muli hange koe Sea, nake me’a kiai ‘anenai ‘i he tali ‘oe to folofola ‘o ‘ene ‘Afio tali ‘e he tokoni Palemia ‘ae ‘ohovale moe fiefia ‘ae tokolahi tautefito kimatolu ko ‘eni ‘oku’ ikai ke ma’u ‘i he Siasi Uesuliana, ‘ae fakahamai koe kelekele koia ‘oku ‘iai fale fo’ou ‘oku me’a ai ‘ae ‘Eiki Palesiteni ‘oe Siasi Uesuliana moe kotoa hake ‘ae ngaahi kelekele ko ia koe ta’u e 100 tupu ‘eni koe lisi pe ‘ae Siasi ki fale lahi koe peni ‘e taha. ‘Oku ou pehe koe taha ia ha ongoongo fakafiefia ‘Eiki Sea pea koe taha ia pea koe ngaahi ongoongo ia ‘oku totonu ke tufaki ki muli, neu lave ‘i he Tusite ‘Eiki Sea ‘ae foaki au fuato koloa ‘ae fonua moe Siasi moe kakai ‘oku ma’u mei fale lahi, neu ‘ohovale ‘aneuhu ‘Eiki Sea ‘i he hanga he Tama ‘Eiki Tokoni Palemia ‘o toe fakamahino’i fu’u kelekele lahi fu’u kelekele mahu’inga ta’u ‘eni ‘e 100 tupu koe lisi ‘oku peni pe ‘e taha.

Ko ia ‘Eiki Sea ‘ae kole atu ki he me’a ko ‘eni ai na pehe e’he ni’ihi ia ‘oe kau fakafofonga ko ha me’a ma’ama’a ‘eni, ‘ikai koeha me’a ma’ama’a ‘eni ‘Eiki Sea koe me’a mamafa ‘eni pea ‘oku totonu ke fai hono fakatonutonu ko ‘eni ku a’u mai e ngaahi telefoni mei muli ki he ‘Eiki Minisita Pa’anga ‘o fai mai hono faka’eke’eke ‘ae me’a ko eni kuo tala kuo hiki peseti ‘e 200 tupu ‘ae vahenga ‘o ‘ene ‘Afio ‘Eiki Sea, pea ki he me’a koia ki he langa ‘o Palasi tau manatu’i ‘Eiki Sea koe koloa ia ‘a Tonga ni koe fatongia ia ‘oe Fonua kae ‘oua ‘e tala ‘o pehe ‘oku ave ia koe’uhi ko ‘ene Afio koe, ‘Eiki Sea koe me’a kou kole atu ai ‘i he ngaahi me’a ko ‘eni mou ‘ofa

mai tau pelupelu mai laa pea tau 'alu he hala 'oku totonu ke tau fou ai mo fai fakalelei 'etau ngaue 'Eiki Sea. Malo.

Eiki Sea: Me'a mai fakafofonga fika 2 Tongatapu.

'Isileli Pulu: Kou kole fakamolemole pe keu toe tu'u hake pe ke fai ha tali ki he me'a koia na'e me'a mai kiai 'e 'Eiki Palemia. 'E 'Eiki Palemia kou kole atu ka koe....

Eiki Sea: Kole atu ki he feitu'una, ko 'etau tohi tu'utu'uni mou ngaue'aki ki he 'etau ngaahi.

'Isileli Pulu: Kou kole atu kiate koe 'Eiki Palemia, mahalo nake me'a lelei pe ki he fakamatala, pea ko 'eni 'oku asi lelei pe 'i he peesi 4, pau temou vakai hifo koe fakaikiiki ki he pa'anga hu atu 'ae Pule'anga, pa'anga ia 'oku ma'u 'i he Pule'anga pea 'alu hifo ai ki he aitema 10 'au ki he aitema fika 77, koe privy purse \$500,000, hoko hake leva 'i lalo ai fakaikiiki ki he pa'anga hu atu mei he ngaahi Pule'anga tokoni 'alu hifo ai pe mei he 'aitema 10 'alu hifo ai ki aitema 77 koe privy purse \$500,000 fakataha'i ia 'o \$1000000 ko 'ena 'i 'olunga, koe 'esitimeti lolotonga ko 'eni na'e fakapa'asi ai 'e original \$339378 koe vahenga ia ka na'e a'u mai ko 'eni ki hono revise 'oe ta'u ni kuo tahakilu tahamiliona tupu, koe hiki ia koe 'oku fai kiai 'e 'uhinga pea koe me'a pe 'eni na'e ha'u tuku kehe 'okapau koe pepa kehe 'eni na'e 'omai kiate au, koe pa'anga 'e 'oku ma'u he Puleanga 'i 'olunga, pa'anga 'e 'oku fakapa'anga mei muli 'ae vahenga koia ke ma'u ai e fo'i amount ko ia, pea neu 'osi fakaha atu pe, pea na'e me'a mai pea 'e Minisita Pa'anga 'io na'e vaoa holo 'ae tolu 'ae 'u vouti neongo na'e tuuma'u 'ae total ka na'e maea holo 'o 'alu hake mei he tolukilu 'o tahamiliona, koia pe, pea koe me'a e taha koe 'u ongoongo...

Eiki Palemia: Sea

Eiki Sea: Ki'i 'oleva pe 'Eiki Palemia ko 'ene 'osi pe pea ke toki hoko atu.

Eiki Palemia: Ko 'eku ki'i fakatonutonu atu pe 'Eiki Sea....

Eiki Sea: 'Io, koe tu'utu'uni fakatonutonu ki lotu

Eiki Palemia: Na'e me'a atu 'ae 'Eiki Minisita Pa'anga 'o pehe ni, 'oku 'ikai koe privy purse pe ia, koe ngaahi me'a ki he tauhi moe ngaahi fiema'u moe ngaahi fatongia<009> (002)

Taimi: 1415-1500

'Aho: 24.06.2010

'Eiki Palemia: ...'o e fonua ki he'ene 'Afioo mo e ngaahi fatongia kehekehe 'o 'ene 'Afioo. Ko e me'a na'e fakahoko atu 'e he 'Eiki Minisita Pa'anga ko e fakatonutonu ia ki he me'a ko ia. Pea ko e me'a ia na'e totonu ke 'alu ki muli. Malo 'Eiki Sea.

'Isileli Pulu: Sea, kataki pe ka e tuku pe ke u 'ai ke ma'ala'ala 'a e me'a ko 'eni. 'Oku 'i ai...ko e 'uu fakalahi ko 'eni, lalo 'i he 3 'Aitema 10, 12 mo e 77. Ko e 'ohake ia 'o fakalava 'aki 'a e ngaahi nounou 'i 'olunga. Sai, 'oku 'osi 'i ai pe 'a e pa'anga ia na'a ke me'a mai ko e 'oku 'i ai 'a e pa'anga 'osi kakato katoa 'oku 'i ai 'a e vahenga 'a e kau ngaue Palasi, 'osi ma'u

mo e vahenga ia 'o e 'Ofisi Fale'i faka-Tu'i, katoa 'a e 'uu me'a ko ia 'oku 'osi 'i ai. 'Oku 'osi 'i ai mo e pa'anga ki he hospitality. Ko e pa'anga ia ke talitali mo tokanga'i 'a e kau 'a'ahi. 'Oku 'i ai mo e \$1kilo tolu mano ia 'oku 'osi kakato kotoa 'a e uu pa'anga ko ee. Ko e fo'i pa'anga ko ia ko e Privy-Purse ko e Vahenga faka-Tu'i pea kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku Vahenga faka-Tu'i, ko e Tu'i pe taha 'oku 'i ai 'ene Vahenga faka-Tu'i (Privy Purse). Katoa 'a e 'uu me'a na'a mou fakalau mai, kataki pe na'a mou me'a mai he 'aho na'a mou fakamatala mai 'osi kakato katoa ai 'i he 'uu Vote tatau pe ka ko e Sub-Programme kehe ia. Pa'anga ki he 'uhila, a'u ki he ngaahi fale 'afio'anga 'a e Tu'i 'asi ia 'i he katoa ia 'o e 'uu me'a ko ia, 'osi kakato katoa. Ko e pa'anga ko 'eni ki he vahenga te u talaatu 'oku tonu. Ko e \$5 kilu 'oku 'osi ma'u 'e he Pule'anga ko e \$5 kilu 'oku 'osi 'ohake 'i lalo pea kapau te u to e 'ai atu ke tanaki atu pe mo e me'a 'a e kau Nopele...pea pehe ki he pa'anga folau ki muli, fakakakato atu pe. Ko e fakaikiiki ko ia 'i 'olunga ko e fakaikiiki ko e ma'u pa'anga 'a Tonga mei ai 'oku 'osi ma'u ia mei he fo'i \$137 miliona. Ko e toenga ko ia 'i lalo...

'Eiki Minisita Ngaue: 'Eiki Sea, ki'i fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea: Ko e fakatonutonu. Kataki Fakafofonga Fika 1 Vahefonua Tongatapu. Me'a mai 'Eiki Minisita 'o e Ngaue mo e Fefononga'aki.

'Eiki Minisita Ngaue: Sea, 'oku fai e fetukuaki 'i he me'a 'oku malanga mai ai. 'Oku 'i ai 'a e 'uu...ko e kongia ia 'a e Privy Purse ia 'oku 'ikai kau ia ai hange ko e tauhi 'o Mala'e Kula, ko hono 'uu 'Afio'anga, ngaahi asset 'o 'ene 'Afioo. 'Oku 'ikai ke tu'u ia he ka na'e 'osi fakatonutonu ki ai 'i he 'aho ko ia na'a ne me'a mai ki ai 'oku 'ikai ko e tefito'i vahenga ia. Ka ko e me'a 'oku fai ai 'a e fakafekiki he 'oku ne hanga 'o fakahoko mai 'oku mo'oni 'a e me'a ko ia 'oku 'omai mei muli ka 'oku lolotonga fakahoko atu he Pule'anga 'Eiki Sea, pea ko e me'a 'oku ou fakatonutonu atu ki ai 'Eiki Sea ke ta'ofi 'a e malanga koe'uhi ke hoko atu 'a e ngaue 'oku 'oatu pe ko hai 'oku mo'oni.

'Eiki Sea: Malo 'Eiki Minisita.

'Eiki Minisita Ngaue: Ko 'eku 'uhinga atu ia 'Eiki Sea ka e ta'ofi mu'a 'ena he 'oku ne hanga 'e ia 'o fakamo'oni'i 'a e me'a 'oku tui 'a e Pule'anga 'oku hala. Pea 'oku 'oatu leva 'a e launga ko ia ki he Feitu'u na ke fai ha'o ngaue ki ai.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisita. Ko ia te u talaatu leva au 'eku 'uhinga totonu lelei mo'oni 'aupito 'oku 'ikai to e faka'longaua ki he kakai 'o e fonua. Pea ko e me'a ia 'oku ou tui ki ai pea 'oku 'i he Fale ni he 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'e ta'e tui ki ai, ki he me'a ko 'ena 'oku mou me'a mai ki ai. Ka ko e 'uhi ko e tu'unga faingamalie ki he memipa ko 'eni ke 'ai ha'ane tali 'o fakafekau'aki ki he me'a 'o hange ko ia kuo 'omai 'e he 'Eiki Palemia ki he motu'a ni pea mo kimoutolu Hou'eiki 'i he Fale ni. Pea ko e me'a ia 'oku ou tuku atu ai 'a e faingamalie kau talaatu 'e Memipa 'a e me'a mo'oni ka ko e ki'i me'a si'isi'i ka ko e ki'i me'a mo'oni ia, 'uhinga lelei 'aupito ka ke faka'osi mai ange ho me'a he'oku 'i ai 'a e mo'oni 'a e Minisita ki ho me'a...tali 'o fakafekau'aki ki ho me'a...

'Isileli Pulu: Sea... (na'e 'ikai ongo lelei 'a e Sound 'o 'ene lea)... 'Oku ou kole pe ki he 'Eiki Minisita Pa'anga pe 'oku tonu ko aa 'eku ma'u pe 'ikai. 'Oku 'i ai 'a e \$5 miliona,...tukuange

ange 'a e 'uu me'a ko ee 'oku 'alu ki ai 'a e silini pe 'oku tonu 'eku ma'u. Ko e \$5 kilu 'eni kuo 'osi ma'u 'e he Pule'anga. Ko e \$5 kilu ko ee 'i lalo ko e pa'anga tokoni ia 'oku 'omai ke tokoni ke fakalava 'aki 'a e \$1 miliona. Ko ia pe.

'Eiki Sea: Ki'i me'a mai ange 'Eiki Minisita Pa'anga, fakamolemole.

'Eiki Minisita Pa'anga: Sea, ko e taimi ko ee na'e 'ohake ai 'a e me'a ko 'eni ki he alea ko ia na'e fai ki ai kimu'a na'a ku fakamatala pe ko e pa'anga ko 'eni 'e \$1 miliona ko e fakamole ia 'oku fai ki hono tauhi 'o 'ene 'Afioo. 'Oku 'i ai pe 'a e kau ngaue ko e Personnel Staff 'a 'ene 'Afioo 'oku nau vahe mei he me'a ko ee. 'Oku 'ikai kenau vahe mei he me'a vahenga ko ee 'oku 'uhinga ki ai 'a e Fakafofonga Fika 2. Na'a ku 'osi fakamatala pe 'oku nau vahe mei he fo'i pa'anga ko ee 'oku pehe ko e Privy Purse pe ko e Vahenga faka-Tu'i. 'I he taimi tatau pe, ko e ngaahi fiema'u ko ia 'a e ta'ahine Kuini kongia lahi 'oku fai mo ia mei he. Pea mo e ngaahi fiema'u kehe fekau'aki pea mo e ngaahi fatongia 'o 'ene 'Afioo 'ikai pe ke ngata ia ka ko e fatongia fekau'aki pea mo e Fale 'o 'Ene 'Afioo 'oku kau katoa mei he fo'i silini ko 'eni. 'I he kuohili na'e mahalo ko e 'uhinga ia 'o e me'a ko 'eni 'i he kuohili na'e mahino pe 'a e fo'i silini ko 'eni 'oku tukutaha pe ia ki he'ene 'Afioo. 'I he'ene 'Afioo 'i he taimi ni 'a Siasia Tupou V, 'oku ne ngaue'aki 'e ia 'a e fo'i silini 'oku pehe ko e Privy Purse ki he ngaahi me'a ko 'eni 'oku ou pehe'oku ou fakamatala ki ai. Ko e 'uhinga ke fakamahino'i pe. Pea 'i he'ene pehe leva 'a ia ko hono fakalea ko 'eni 'oku pehe ko e Vahenga faka-Tu'i kapau tetau pehe 'i hono 'ai totonu 'o e fo'i me'a ko ia 'oku 'ikai ke fu'u tonu fau 'a hono faka'uhinga ko ia. Ka ko e me'a ia 'oku hoko 'i he taimi ni. Ko e me'a 'oku fekau'aki mo e pehe ko e pa'anga tokoni ko ee mei muli. 'Eiki Sea, ko hono fokotu'utu'u 'eni 'e he kau ngaue 'a e me'a ko 'eni ko e 'uhinga ke fakapalanisi 'a e 'Esitimetu ko 'eni. Ka ko hono mo'oni he'ikai ke hanga 'e he Pule'anga ia 'o 'omi ha pa'anga muli ke fakamoleki ki he'ene 'Afioo. Pea 'oku 'i ai pe 'a e ngaahi ngaue ia 'a e Pule'anga 'oku 'ikai ke lava 'e he Pule'anga ke 'omai ha pa'anga muli. Neongo 'oku 'osi faka'ata mai 'e he ngaahi Pule'anga muli 'a e Budget Support fa'iteliha pe 'a e Pule'anga hono ngaue'aki ka 'oku 'i ai pe maemaekina 'a e Pule'anga ke 'oua tene hanga 'o ngaue'aki 'a e 'uu pa'anga ko ia ki he ngaahi me'a ia 'oku fakatokanga'i 'e he Pule'anga ko e fatongia tonu pe ia 'a e Pule'anga ke ne fai. Ko 'eku ki'i fakamatala pe ia Sea, malo.

'Eiki Sea: Sai 'oku mahino ia kia au Fakafofonga.

'Isileli Pulu: Ko 'eku ki'i 'ai pe 'a'aku ia he 'oku hange 'oku faikehe 'a e fakamatala ia. Sea, kole ke u ki'i tanaki atu pe mu'a. Mahino pe Sea, ko 'eku tali pe ma'aku ka u 'ai ha tali ki he me'a ko ee. Na'e 'osi mahino pe, kapau temou me'a hifo pe ki he peesi 3. Sea, 'oku 'asi ai ko e \$1 miliona tolu kilu tupu ko e ngaahi vahenga ia Sea, 'o 'Ofisi Palasi mo e 'Ofisi 'o e Fale'i faka-Tu'i 'osi kakato ia ai. Ko e kau ngaue lau 'aho 'oku fe'unga ia mo e \$2 kilu nima mano valuafe, kau ngaue lau'aho ia, kau ngoue mo e kakai pe 'oku nau to e vahe ai 'oku 'i ai ia 'i he peesi 3. Mata'i fika 3.

'Eiki Minisita Pa'anga: Ki'i fakatonutonu atu pe Fakafofonga.

'Eiki Sea: Ko e fakatonutonu. Me'a hifo...

‘Eiki Minisita Pa’anga: Ko e kau ngaue ko ‘eni ‘oku pehe mai ko e kau ngaue tu’uma’u...’Ofisi ‘o e Palasi pea ‘oku ‘i ai pe ‘Ofisi ‘o e Palasi. ‘Oku kehe pe ‘a e Palasi mei he kau ngaue Personnel ‘a ‘ene ‘Afioo. ‘Oku ‘i ai leva mo e kau ngaue lau’aho. Ko e kau ngaue ‘eni ia ‘oku nau ngaue ‘i tu’a ‘i he ‘ofisi ‘o e Palasi fekau’aki mo hono tauhi ‘o e Palasi. Ko e me’a ko ia ‘oku ou ‘uhinga ki ai ko e kau ngaue Personnel ‘a ‘ene ‘Afioo ko e kau ngaue pe ia ‘a ‘ene ‘Afioo ‘oku ‘ikai kenau ngaue kinautolu ‘i he ‘Ofisi Palasi. ‘Oku nau nofo pe kinautolu ‘o ngaue ki he’ene ‘Afioo. Ko e kehekehe ia. Malo Sea.

‘Isileli Pulu: Sea, ‘oku mahino kiate au...ko e pa’anga ‘o e kau lau’aho, ngaahi ngoue mo e kau ngaue kehekehe. Ko e vahe ee na’a ku ‘uhinga atu ki ai ‘anenai. Ko e vahe ia ‘a e kau ngaue ‘i he ‘Ofisi ‘o e Palasi. ‘Oku kehekehe mo e ‘ofisi ko ‘eni ‘a e Komiti Fakafonua, ha ia ‘i he peesi 7 ma’u vahenga mo kinautolu. Ko e ni’ihi ko ‘eni ‘Afio’anga ‘o e Tu’i ‘oku ‘asi ia he peesi 6 kehe pe mo honau vahenga ia ‘o kinautolu kehe pe ia. Ko e peesi hono 5 ko e kau ngaue ia he ‘Ofisi Fale’i faka-Tu’i. ‘Oku ‘i ai pe ‘enau vahenga ia ‘o kinautolu. ‘Osi kakato katoa pe ia.

‘Eiki Sea: Fakafofonga ‘oku mahino kiate au. Ki’i me’a hifo ka e ‘ai ‘eku lau ‘a’aku katau nounou pea mahino katau hoko atu ‘etau ngaue. Hou’eiki koe’uhi kuo a’u mai ki he motu’a ni ‘a e tohi na’e ‘omai pea ‘oku ou loto ke ‘osi ‘eni peau sio ki ai ki he tohi ‘oku ‘omai mei he Palemia pea ko e fatongia pe ia ‘o’oku. Pea hange ko e me’a na’a ku ‘osi lave ki ai ki mu’a ‘o fakafekau’aki pea mo kimoutolu fekau’aki mo e anga ‘etau ngaue. ‘Oku si’i ‘a e sino ka ko e fekau ‘oku ‘omai kiate au ke u ngaue ma’a kimoutolu ‘oku lahi ‘aupito, ‘aupito. Pea ‘oku ou to e ha’isia pe ‘i he taimi ‘oku fai mai ai ha’amou tu’utu’uni mo ho’o mou fakakaukau fakaetangata ‘o fai pe ‘e kimoutolu ha’amou ngaahi fakakaukau. Hou’eiki ko e feme’a’aki ko ‘eni mo e debate ‘oku mou fai ‘e ‘Eiki Minisita Pa’anga, Fakafofonga kae’uma’a ‘a e ‘Eiki Palemia, Minisita Fefononga’aki. Tuku mu’a ke hoko atu ia he Komiti Kakato koe’uhi ke lava fakalelei’i ‘a e me’a ko ia. ‘Oku ‘i ai ‘a e tui ta’e to e veiveiua, Kau Fakafofonga ‘oku ou kole kia kimoutolu mou ki’i fakama’uma’u ho’omou me’a ‘oku fai. Te u talaatu pe ‘a e mo’oni kiate ko e Fakafofonga Fika 2 ‘oku hala ho founa na’e fai. Ko hono hala ‘eni. ‘Oku te’eki ketau tali ‘a e Patiseti kuo ke fai tu’utu’uni ko e ‘i tu’a he ongoongo, ‘i he tui ‘a e motu’a ni. Na’e totonu ke tali ‘a e Patiseti mo e ‘Esitimeti ‘o mahino ko e tu’unga fale ‘oku ke me’a ki ai pea ke toki fakapapau’i ‘i tu’a he mitia ke mahino ki he kakai ko e \$1 miliona ia. Pea kapau na’a mou me’a mai ki he Fale ni pea mou fai ‘etau ngaue pea tau fevahevahe’aki mo e Minisitaa pea fakapapau’i mai ‘a e ngaahi item taki taha fekau’aki mo e \$1 miliona ‘e ma’a pea haohaoa ki he fanongo mai ‘a e kakai. Ka koe’uhi ‘oku te’eki tali ‘a e Patiseti pea mo e ‘Esitimeti ko e me’a ia ‘oku ou talaatu ai kiate ko e ‘e Fakafofonga koe’uhi ‘oku ke maumau’i ‘a e tu’utu’uni ‘a e Fale ‘oku ke hanga ‘e ko e ‘o tukuange ‘i muli ‘oku te’eki ke tali ia he Fale ni ‘a e me’a ko ia. ‘Oku te’eki paloti ‘a e Fale ni ke lava tapuni ‘a e Fale ‘i he ‘aho 30 pea mahino ko e \$1 miliona ‘oku mo’oni. Ko e me’a ia ‘oku ou tui peau falala ki he tohi na’e ‘omai mei he fa’ahi ko ee. Ko ‘eku ‘ofa ‘eni he feitu’u na. Te ke to e tali mai pe koe he me’a na’a ku lave atu ki ai.

‘Isileli Pulu: Sea, ‘oku ou ki’i fakatonutonu.

‘Eiki Sea: Me’a mai ko e pea ke fakatonutonu mai ko e ‘a e Sea.

‘Isileli Pulu: Ko e ngaahi me’a kotoa pe ‘oku alea’i pea mo Miniti ‘oku Public ia. Sai ko homau fatongia kapau ‘e ‘eke mai ‘e ha ni’ihi, ‘oku ‘ikai ko ha fokotu’u ‘eni ke mahino ko ha

Tohi Tangi ke toki lau pea alea'i 'o 'osi. Ko 'ene 'asi pe he Miniti kuo 'osi ia. Sai ia, fehu'i mai ha ni'ihi kiate au, ko e ha 'a e me'a na'a mou talanoa ki ai pea na'a ku fakaha ange. Ko hoku fatongia ia. 'Oku tataitaha ki he motu'a ni 'alu 'o 'ave ha me'a noa'ia holo. Ka toki 'eke mai ha ni'ihi kiate au ko e me'a 'eni 'i he Fale? 'Io, 'oku 'i ai hoku fatongia Sea keu tali ki he me'a ko ia. Pea ko e anga 'eni 'o e fehu'i ko e ha 'a e me'a na'a mou alea ki ai peau hanga leva 'o fakaha ange 'a e me'a ko ia na'e 'asi ai. Ka 'oku 'ikai ke pehe...

'Eiki Minisita Ngoue: Fakatonutonu atu Sea. 'Oku 'i ai hono fatongia ke tala 'a e mo'oni pea 'oku 'ikai ko 'ene fatongia 'a'ana ke tala 'ene fakatonutonu 'a'ana mo 'ene interpretation ki he mo'oni.

'Isileli Pulu: Ko e mo'oni 'eni na'a ku hanga 'o tala. 'Oku 'i ai 'a e pa'anga tokoni mei muli 'oku fakalahi 'aki...

'Eiki Minisita Ngoue: Fakatonutonu Sea. 'Oku te'eki ai ke paasi 'a e me'a ko 'eni...

'Eiki Sea: Kataki Fakafofonga ki'i me'a hifo ki lalo ka e fai 'a e fakatonutonu.

'Isileli Pulu: 'Oku hala 'a e fakatonutonu ko ee.

'Eiki Sea: Sai ki'i me'a hifo. Kataki fakamokomoko hifo 'a e feitu'u na.

'Isileli Pulu: Ko ee 'oku 'asi hake pe he me'a ko ee. Sea, kapau 'oku hala 'a e 'uu me'a ko 'eni.

'Eiki Minisita Ngoue: Fakatonutonu Sea. 'Oku 'uhinga 'eku fakatonutonu 'oku hala 'a e feitu'u na he na'a ke toki me'a hake pe.

'Isileli Pulu: He 'oku tapu ke hala loua.

'Eiki Sea: 'E Fakafofonga ki'i me'a ki lalo. Tui mai 'a e feitu'u na ia ki he motu'a ni. He ko 'eni 'oku ou talaatu pe au 'a e me'a mo'oni ko ho faka'uhinga ko ee 'a e feitu'u na 'o pehe 'i ho'o totonu ke ke me'a 'aki 'i he, 'Io. Ka 'oku ke hanga 'o tuku atu he ongoongo 'o mea'i 'e mamani katoa, ko e me'a ia. Ko e me'a 'oku ou hoha'a ki ai 'i he faka'uhinga 'a e motu'a ni 'oku te'eki ketau tali 'e kitautolu 'a e Patiseti mo e 'Esitimetri fakaangaanga ko 'eni. Ka ko e me'a 'i ho 'ilo kava mo ho feme'a'aki mo e kakai 'oku tonu 'aupito pe ho'o faka'uhinga 'a'au. He te ke lava ko e 'o feme'a'aki mo nautolu, ko e ha 'a e me'a na'a mou a'u ki ai. 'Oku 'i he fakapotopoto 'i he motu'a na mo e motu'a ni ke te lava 'o fakahoko ki he kakai 'oku kei fai 'a e alea pea 'oku te'eki ke mahino pe ko e ha 'a e tu'unga 'oku a'u ki ai. 'Oku 'osi 'i he pepa ia 'o hange ko ho'o faka'uhinga. Ka ko hono tukuange ko ia ke mo'oni 'a e me'a ko 'eni 'oku te'eki ke tali ia 'i he Fale ni 'a e me'a ko 'eni.

'Akilisi Pohiva: Sea, kau ki'i fakatonutonu atu mu'a fakamolemole.

'Eiki Sea: 'Oku hala 'a e me'a 'oku ou lave ki ai?

‘Akilisi Pohiva: ‘Io ‘oku hala kau ki’i tokoni atu. Ko e tokoni pe. Sea, tapu mo e Feitu’u na. Ko e me’a ko ‘eni ‘oku ha atu ko ‘eni ‘oku ‘asi ia ‘i he Miniti. Pea ko ‘ene tufa pe ‘a e Miniti mo fanongo ki ai ‘a e kakai ki he me’a ko ia ‘oku ‘osi Public ia. He’ikai temou lava ‘e moutolu ‘o ta’ofi.

‘Eiki Sea: Fakafofonga ‘oku mou mea’i ‘oku te’eki ke ‘osi ‘etau me’a ki hono alea’i ‘a e me’a ko ‘eni. ‘Oku ‘i he Miniti ka ‘e to e foki mai ‘a e kakai ‘o to e me’a ki he Miniti ko e ha ‘a e me’a na’e fai tu’utu’uni ki ai ‘a e Fale ‘e ‘i he Miniti. ‘Oku te’eki ke fai ha tu’utu’uni ‘a e Fale ni ki he Miniti.

‘Akilisi Pohiva: Sea, ‘oku tau kauhala kehekehe ka ‘oku ou talaatu ‘e au ki he Feitu’u na ko ‘ene ‘alu pe ha me’a ki he Miniti pea ‘alu ki he kakai kenau fanongo ki ai ‘oku ui ia ko e Public Information. Pea tukuange ki he kakai pea nau fa’iteliha pe kinautolu pe ko e ha ha’anau me’a ‘e fai ki ai. Kaekehe mou hoko atu moutolu ia ka koe anga ia...

‘Eiki Sea: ‘Io, Fakafofonga.

‘Eiki Minisita Tanaki Pa’anga Humai: Kau ki’i tokoni atu pe.

‘Eiki Sea: Me’a mai.

‘Eiki Minisita Tanaki Pa’anga Humai: Tapu mo e Sea, ‘oku ‘i ai pe ‘eku tui ‘oku totonu pe ke vakai’i ‘a e fakamatala ko ia ‘oku ‘ave. He ‘oku sai pe ‘a e fakamatala ‘o hange ko e Fakafofonga Fika 2 ‘o Tongatapu ka ‘oku fakalea pe ko ‘ene faka’uhinga ia ‘a’ana. He koe’uhi ‘oku kehe ‘ene faka’uhinga ‘a’ana pea mo e ‘uhinga ‘oku fokotu’u mai ‘e he Minisita Pa’anga ‘i he fakafuofua ‘a e Pule’anga. Pea kapau te ke pehe ko e ko ‘ene quote pe ‘a’ana ‘iate ia ‘oku ‘ata pe ki he taha ia ke ne faka’uhinga ‘ene ‘uhinga ‘a’ana. Pea kapau ‘oku ‘ave ‘a e fakamatala ko ia, ko e me’a ia ‘oku ha ‘i Patiseti ‘oku ou pehe ‘oku totonu ke to e vakai’i ia. He’oku kehe ha’ana ia mei he me’a ‘a e tokotaha na’a ne fa’u ‘a e Patiseti. Ko e tokotaha na’a ne fa’u ‘a e Patiseti ‘oku ne talamai ko ‘eku ‘uhinga ee. ‘E lava fefe leva ke tonu ha ‘uhinga ha taha kehe mei he ‘uhinga ko ia ‘oku fakahu mai. ‘A ia ko ‘eku faka’uhinga ‘oku pehe ni Sea, ‘ata pe ki ha taha kotoa ke ne fakalea ka ne pehe ko ‘eku fakakaukau ‘eni. Ko e tama pe ko ee na’a ne fa’u ‘oku ne talamai ‘a e me’a ‘oku mo’oni. Pea kuo ne ‘osi fakaha mai ia ‘e ia ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga pehe. ‘Oku totonu ke tala ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga pehe ka ko e anga ‘eni ‘eku fakakaukau ‘oku pehe.

‘Akilisi Pohiva: Sea, kataki kau ki’i tokoni atu. Ki’i me’a ange ki he peesi 4. Kataki ka e ‘ai pe mahino.

‘Eiki Minisita Tanaki Pa’anga Humai: Sea, ko ‘eku poini ‘a’aku ‘i he anga ‘o ‘eku fakale. ‘Oku kehekehe ‘eku faka’uhinga pea tatau ai pe pe ko e ha ‘a e faka’uhinga ‘o ha me’a ‘oku tohi ‘e ha taha. Ko hono mo’oni ‘oku fai ia ‘e he tama ko e author.

‘Akilisi Pohiva: ‘Ikai.

‘Eiki Minisita Tanaki Pa’anga Humai: Ko hono mo’oni ‘oku fai ia he tama na’a ne fa’u ‘o fakaha atu ‘oku ‘ikai ko e mo’oni ia.

‘Akilisi Pohiva: ‘Oku ‘ikai ko e faka’uhinga ‘eni ia. Na’e me’a mai ‘a e...

‘Eiki Sea: Fakafofonga.

‘Eiki Minisita Tanaki Pa’anga Humai: Ko e faka’uhinga ko ee ‘oku totonu ketau ngaue’aki ‘a e tokotaha ‘oku ne fa’u. Ko e mo’oni ia, ko e facat ia. Ka e ‘oleva ‘oku pehe mai ‘e he tokotaha ko ia ko ‘eku ‘uhinga ‘oku pehe pea ko e me’a mo’oni ia. Ka to e ha’u ha taha ia ‘o talamai, tuku ho’o ‘uhinga ko e, ko e ‘uhinga ‘oku pehe...hala ia ko e faka’uhinga ia ‘a’au. Pea ‘oku ou pehe ko e me’a ‘e ‘ave ‘i Fale ni ko e me’a ‘oku faka’uhinga’i ‘e he toko taha na’a ne fa’u ‘a e fakamatala ko ia. Ko e poini pe ia ‘oku ou fie ‘oatu Sea, malo.

‘Eiki Sea: Malo. Hou’eiki ‘oku ou pehe ke tukuhifo pe me’a ni ke mou feme’aaki hifo pe ‘i lalo he ko e tu’u ia he taimi ni ‘oku maumau ‘a e ma’uma’uluta ia ‘a e Fale ‘Eiki ni. Ka ‘oku ou ‘osi fakahoko atu pe ke mou mea’i ‘e Kau Fakafofonga ‘a e ‘uhinga lelei ‘oku ou talaatu ka ‘oku ‘ikai kemou tui ki ai koe’uhi ‘oku ‘i ai pe ho’omou faka’uhinga ko e Miniti. Ka ko ho’omou faka’uhinga ko ia ki he Miniti ‘oku mou mea’i pe ko e ngaue ko ‘eni, ‘io ‘oku Miniti pea ‘oku ‘i he Public ka ‘oku ‘ikai totonu ke ‘i ai ha kau memipa ia ke ne hanga fakamo’oni’i ‘a e me’a ko ia ka e hili ko ia ‘oku te’eki ke tali ‘etau Patiseti pea mo ‘etau ‘Esitimeti Fakaangaanga. Ka koe’uhi kuo a’u mai ki he Fale ‘Eiki ni pea ko e me’a ia na’a ku talaatu pe ‘a e me’a mo’oni mo e tui ‘a e motu’a ni ki ai ka ‘oku ‘ikai kemou tui ki ai. Ka ‘oku ou kole pe ke tuku hifo ki he Komiti Kakato ke fai ai ‘a e feme’aaki. Kimu’a pea tau toki hoko atu ki he Komiti Kakato ‘oku ‘i ai pe mo e me’a ‘oku ou loto ke fakatonutonu ‘i he pepa. Fanongo mai ‘a e Pepa tautautefito ko e Pepa ko ‘eni ko e Talaki koe’uhi na’e tukuaki’i ‘a e motu’a ni ‘o pehe na’e ‘ikai keu fili ‘a e Fakafofonga Fika 1 ke kau he Tali Folofola. ‘Oku ou toki lave’i ho article ko ia mo ho me’a ‘a e Fakafofonga koe’uhi na’a ke kole mai kau fakamolemole atu ke ‘ave ‘i he media ‘a e totonu ki he kakai ‘o e fonua. Na’e ‘ikai ke kau ‘a e Fakafofonga Fika 1 ia he fili ‘a e motu’a ni pea na’e ‘ikai pe keu lave’i au pe ko e ha ‘a e ‘uhinga ne lave ki ai ki mu’a pea ‘osi ia ‘emau fili pea fakahoko ‘a e fatongia peau hu mai ‘oku fai ange ‘a e ‘ilo beer ‘a e Fakafofonga ‘i tu’a pea ne toki me’a mai ki he motu’a ni pe ko e ha me’a na’e ‘ikai kau ai ‘i he fili ki he Tali Folofola. Ka koe’uhi ‘oku ou kole atu ki he media ke ‘oua tenau hanga ‘o tukuaki’i ‘a e motu’a ni ‘o pehe na’e kole mai ‘e he Fakafofonga ke fili ia, ‘Ikai. ‘Oku ‘ikai ke tonu ‘a e fakamatala ko ia. ‘Oku hala ‘aupito pe ‘a e fakamatala ko ia. Pea ke fu’u tokanga ‘aupito ki he Pepa ke mou tokanga ki he ngaahi fakamatala ‘oku mou ‘ave mei heni koe’uhi he ‘e uesia ai ‘a e kakai ‘o e fonua fakataha mo ho’omou ngaue. Kimu’a ketau liliu ‘o Komiti Kakato ‘oku ou loto pe ke fakapapau’i ‘a e me’a ‘a e Kovana na’e me’a ki ai na’a ngalo na’a hange pe ko ‘etau feme’a’aki ko ee, tau fokotu’u pe pea tau afe atu he tafa’aki ‘e taha ka e ngalo ‘a e fatongia ko ia. Ko ia ‘oku loto ke pou pou ke fokotu’u ‘a e ‘Eiki Kovana ke fakapapau’i ‘a e lakanga ki he Fale Alea fakataha mo hono monu’ia ‘a ia na’e me’a ki ai fakaha’aki hiki ho nima.

Kalake: ‘Eiki Sea loto ki ai Sunia Fili, Sione Feingatau ‘Iloa, ‘Eiki Minisita Takimamata, ‘Eiki Minisita Ako, ‘Eiki Minisita Ngoue, ‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala, ‘Eiki Minisita Ngaue, ‘Eiki Kovana Ha’apai, ‘Eiki Nopele Tangipa, ‘Eiki Nopele Fakafanua, ‘Eiki Nopele Tu’iha’ateiho, ‘Eiki Nopele Vaha’i, ‘Eiki Minisita Lao.

Loto ki ai ‘a e toko 14, ‘Eiki Sea.

Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai kataki fakaha mai ‘i he founga tatau ‘i he hiki nima.

Kalake: Sea, ‘oku ‘ika ha fakaha loto ki ai.

‘Eiki Sea: Tali ia. Malo ke fakahoko fatongia motu’a ni ka e ‘oua tu’u fakalongolongo pe faka’ilongaua ‘o hange ko e me’a na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Kovana. Ko e me’a pe ia ‘oku tui ki ai ‘a e motu’a ni pea ‘oku ou tui pe au ‘oku totonu ketau hoko atu. Kole atu pe Hou’eiki ketau hoko atu pe he ko ‘etau taimi foki ‘oku tau fa’a malolo ‘i he 3 ka ko ho’omou me’a mai ko ‘ena ‘oku mou kei ma’u ivi pe ketau hoko atu katau toki malolo pe ki he ta ‘a e taimi ‘o tuku. Mou me’a atu aa. Fakamanatu atu pe ‘oku to e pe hatau ‘aho ‘e 2 pe 3 pe ofi ki ai ka e kole atu pe mu’a ki he fakafongia Ha’apai, ‘a e Kakai Hou’eiki ‘o Ha’apai fika 1 ke me’a mai mu’a ‘o fetongi Sea ‘a e ‘Eiki Sea Komiti Kakato koe’uhi kae hoko atu ‘etau ngaue. Sai tau liliu ‘o Komiti Kakato.

(Na’e liliu leva ‘a e Fale ki he Komiti Kakato)

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ... (na’e ‘ikai ke ongo lelei ‘a e sound ‘ene lea). Fakatapu atu ki he Palemia, Fakatapu atu ki he Hou’eiki Minisitaa, Fakafongia ‘o e Hou’eiki Nopele, kae ‘uma’a ‘a e Fakafongia ‘a e Kakai. Malo mu’a e ngaue lahi. Fakamalo atu ki he Sea, hono ‘omai ‘a e fatongia ko ‘eni ke hoko atu ‘etau ngaue. Hou’eiki temou fakama’ama’a atu kapau temou... hange pe ko e ‘asenita na’e ‘omai ketau ngaue ki ai. Ko ‘etau hoko atu ‘eni ki he Lao Fakaangaanga, ki he pa’anga ‘o e Pule’anga 2010/2011, mo e ‘Esitimeti. Fakafongia Fika 1 Vahenga ‘o Vava’u, Me’a mai.

‘Etuete Lavulavu: Sea, tapu ki he Sea pea mo e Hou’eiki Memipa. Sea, kau faka’osi atu pe ‘eku fakahoha’a mei he Tusite. Sea, ko e me’a na’e fai ki ai ‘eku hoha’a ‘Eiki Sea ki he mahu’inga ke fai ha fakakaukau ko e ha ha me’a te ne fai ke lava ai ketau tokoni ai ki he founga ‘e lava ke tokonia ‘a e kakai masiva. ‘Ikai ke ngata ai Sea, ko e ha ko aa ‘a e me’a ke fai ke solova ai ‘a e ngaahi palopalema ‘oku hoko ‘i he fonua ‘i he lolotonga ni tautautefito ki he tu’unga faka’ekonomika ‘oku to ki lalo pea uestia ai ‘a e kakai ‘o e fonua. ‘Oku mahino ‘Eiki Sea, ki he Feitu’u na pea mo e Fale ni...

‘Eiki Minisita Lao: Sea, kataki na’a ku pehe au na’e tukuhifo ketau feme’a’aki ki ai ‘a e me’a ko ‘eni fekau’aki mo e me’a na’e me’a mai ki ai ‘a e Palemia. Na’e pehe foki ketau faka’osi ia pea tau toki hoko atu.

‘Etuete Lavulavu: Sai pe Sea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Fakafongia, faka’ofa’ofa pe ia.

‘Eiki Minisita Lao: Kataki ka e fai pe ha’o tu’utu’uni ‘a e Feitu’u na.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Sai pe ia kapau tetau kamata mei he kamata ko ia. Sea, ko ‘eku ‘uhinga pe ‘a’aku ia...

‘Akilisi Pohiva: Sea, kau ki’i fakatonutonu atu. ‘Oku me’a ‘a e Palemia ia ‘oku ‘ikai ke me’a ia heni he ko ia na’a ne fai ‘a e launga. ‘Oku fiema’u ia ke ‘i heni ‘a e Palemia he ko ia na’a ne fakahoko ‘a e launga. Koe’uhi ke lava ke me’a lelei pe ki he me’a. Ko ia ‘oku ou ki’i kole atu pe ke toloi ka e toki me’a mai ‘a e Palemia.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Malo ‘aupito Fakafofonga.

‘Eiki Minisita Lao: Sea, ko e me’a foki ‘oku ‘osi tuku mai ki heni pea ko e me’a...ko e ha pe ‘a e tu’utu’uni ‘a e Feitu’u na ka ko ‘eku kole pe ‘a’aku ia hange ko e me’a ko ‘eni na’e fai ki ai ‘a e feme’a’aki ‘i he Doner, kapau temou me’a he quote ko ‘eni ‘a e Fale Alea. Me’a tatau pe ‘a ee ko ‘eni na’e fakatonutonu atu ‘e he ‘Eiki Minisita Pa’anga kau pe ki he me’a, totongi mei muli, me’a tatau pe ‘oku hoko ‘i he taimi ni.

‘Isileli Pulu: Sea, kau ki’i fakatonutonu atu mu’a.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Me’a mai Fakafofonga.

‘Isileli Pulu: Na’a tau...pea kapau ke fie foki ko e ki ai ka ‘oku ‘ikai ke ‘i heni. Ko e Vote ia na’e fakatonutonu na’e fai ‘i ‘Ofisi Palasi.

‘Eiki Minisita Lao: ‘Ikai ko ‘eku ‘uhinga pe ‘a’aku kapau temou me’a hifo pe Hou’eiki ki he me’a na’e fakatonutonu atu ki ai ‘a e ‘Eiki Minisita Pa’anga ko e vote ia ‘o e Fale Alea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ‘Oku ou kole atu mu’a Kau Fakafofonga ke tu’u taha taha pe mu’a ‘o hange ko ‘etau tohi tu’utu’uni.

‘Isileli Pulu: ‘Ikai ko e fokotu’u atu ke tali pe mu’a he ‘oku ‘ikai ke ‘i heni ‘a e Palemia na’a ne fai ‘a e launga.

‘Eiki Minisita Lao: Sea, na’e tu’utu’uni ki ai ‘a e Sea ‘a e Fale Alea. ‘Oku ou tui na’e mea’i pe ‘e he Feitu’u na.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Kole pe keu hufanga atu he fakatapu...

‘Eiki Minisita Lao: Kapau te ke me’a hifo pe ki ai Sea, peesi 12 fakaikiiki ‘a e me’a ko ‘eni ‘a Fale Alea. Fakaikiiki ki he Pa’anga Hu Atu mei he Ngaahi Pule’anga Tokoni (Note on Doner Expenditure) ‘oku ‘i ai ‘a e vahenga ai Sea...me’a tatau pe. Kaekehe koe’uhi ko e me’a ia na’e fakatonutonu atu ‘e he ‘Eiki Minisita Pa’anga.

‘Isileli Pulu: Sea, ko ‘eku fakatonutonu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Minisita ko e fakatonutonu ee.

‘Isileli Pulu: Sea, na’e ‘ikai ke ‘i ai ha kaunga ia ‘a e Fale Alea ki he me’a na’e fai ki ai ‘a e launga. Ko e launga ia na’e pehe na’e ‘ikai ke \$1 miliona ka ko ‘eni tetau nofo pe he Vote ko ia. Ke fai ‘a e fakatonutonu ko ia.

‘Eiki Minisita Lao: Ko e launga ko ‘eni Sea, ‘e fai ‘a e ngaue ki ai Sea, ko e launga ko ia na’e fai koe’uhi ko e pehe ko e ‘oku hiki ‘a e vahe ‘a ‘ene ‘Afioo, ‘oku vahe ia mei he pa’anga Tokoni. Ka ko e me’a na’e fakatonutonu ‘e he ‘Eiki Minisita Pa’anga he ‘aho na’e fai ai ‘a e me’a ko ‘eni. Na’e ‘osi me’a ai ‘a e ‘Eiki Minisita Pa’anga ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku fehalaaki ‘i he me’a ‘oku print. Me’a tatau pe, ko e ‘uhinga ia ‘oku ou ‘oatu ai ki he Feitu’u na Sea, mo e Hou’eiki ‘o e Fale. Me’a tatau ‘oku hoko ‘i he Vote ko ee ko e me’a tatau pe ‘eni ‘oku hoko ki he me’a ‘a e Fale Alea. He ‘oku kau ai ‘a e ‘utu ‘a e Fale Alea ‘oku ‘utu mei he Tokoni...peesi 12 Sea, ‘a e Polokalama Patiseti. ‘Oku ‘i ai mo e tokoni ko ee ki he ngaahi kolo mo e ‘otu motu ‘oku ‘i ai ‘a e \$1 kilu ai ko e tokoni mei muli, me’a ‘a e Fale Alea.

‘Isileli Pulu: Sea, kau ki’i fakatonutonu atu. Tetau toki a’u ki ai ha’atau a’u ki ai.

‘Eiki Minisita Lao: Sai pe ia Sea, kapau na’e lau kotoa ‘a e ‘uu me’a ‘oku totonu leva, neongo ‘oku ‘i ai ‘a e tau’ataina ka ‘oku ‘i ai ‘a e Tu’utu’uni Ngaue ho Fale mo e Fonua ketau ngaue fakatatau ki ai. Ka ‘ikai ‘Eiki Sea, Pule’anga faka’ofa ‘eni he kaha’u. Pule’anga faka’ofa ‘eni he kaha’u kapau ‘e tatakai pehe’i ‘a kitautolu. Ko e ‘uhinga ia hono ‘omai ai ‘etau me’a ko e Lao mo e Tu’utu’uni Ngaue ho Fale mo ‘etau Konisitutone ketau tau’ataina ‘i loto ‘i he loto tau’ataina. Pea tau ‘ave ‘a e me’a mo’oni ki he kakai ‘o e fonua koe’uhi ke ‘oua ‘e fehalaaki ‘a e ma’u ‘a e kakai.

‘Akilisi Pohiva: Sea, na’a ku fakatonutonu atu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Katakai pe ‘Eiki Minisita Lao ka e fai’ ‘a e fakatonutonu mai ‘a e Fakafofonga Fika 1 ‘o Tongatapu.

‘Akilisi Pohiva: Fakatonutonu ‘eni he me’a na’e fai ai ‘a e launga, na’a ne faka’ikai’i ‘o pehe ‘oku hala ‘oku ‘ikai ke kau ha pa’anga mei muli ‘i he fakalahi vahenga. Kateu lau atu ‘e au ‘a e peesi 4. Ko e peesi 4 na’e ‘uluaki fakamatala ki ai ‘a e Fakafofonga ko ‘eni.

‘Eiki Minisita Lao: Sea, fakatonutonu atu. Ko e me’a ko ia na’e ‘osi...

‘Akilisi Pohiva: ‘Oleva he ‘oku te’eki keu ‘osi. ‘Oku te’eki ke u kamata au.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu ‘eni.

‘Eiki Minisita Lao: Sea, ‘oku ne ‘osi talamai ‘a e peesi 4...na’e ‘uhinga ai ‘a e launga ko ee koe’uhi he na’e ‘osi fakatonutonu ‘e he ‘Eiki Minisita Pa’anga ‘i he ‘aho ko ia ka ko e te’eki ke ‘omai ‘a e Miniti ke fakamahino pau, ko e tuai ‘a e ngaue ‘a e Fale ni. Ko e talu ee mei he Monite mo e Tusite. Pea ko e ‘uhinga ai ‘a e launga.

Nopele Tu’ilakepa: ‘Eiki Sea.

‘Akilisi Pohiva: Kau ki’i faka’osi ai leva.

Nopele Tu’ilakepa: ‘Eiki Sea kataki fakamolemole.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Mou tu’u taha taha pe mu’a.

‘Akilisi Pohiva: Ka e ki’i faka’osi atu pe mu’a.

Nopele Tu’ilakepa: Fakafofonga Fika 1 kataki mu’a kau ki’i...

‘Akilisi Pohiva: Kataki fakamolemole ke ki’i lau’i atu ee. Ko ‘ene ‘osi pe pea ke hoko mai koe.

Nopele Tu’ilakepa: ‘Ikai tuku keu tali ‘a e me’a ‘oku me’a mai ki ia ‘a e ‘Eiki Minisita Lao.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Tokoni mai e mei he Sea ‘o e Fale.

Nopele Tu’ilakepa: He ‘oku ne tukuaki’i mai ia ‘a e ngaue ‘a e Fale ni.

‘Akilisi Pohiva: Fakamolemole ka e lau atu mu’a ‘a e me’a ko ee he ko ‘eku fakatonutonu ee ‘oku ‘ai ke u lau atu.

‘Eiki Minisita Lao: Sea ‘oku ‘ikai ke u tukuaki’i au ‘a e...

‘Akilisi Pohiva: Fakaikiiki ki he Pa’anga Hu Atu mei he Ngaahi Pule’anga Tokoni (Notes on Doner Expenditure) pea ‘oku ‘asi ai ‘i he Privy Purse fika 77 ‘oku ‘asi ai ko e \$5 kilu. ‘Oku ‘uhinga ‘a e \$5 kilu ki he to’o ia mei he tokoni mei muli. ‘Asi pe ko ee Note on Doner Expenditure.

‘Eiki Minisita Lao: Ko e me’a ia ko ia ‘Eiki Sea...

‘Akilisi Pohiva: ‘Oku ou kole atu ki he ‘Eiki Minisita ko ‘eni ke fakafokifoki mai.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Tuku ke fai mai ‘e he Minisita ia hono fatongia.

‘Eiki Minisita Lao: Ko e ‘uhinga ‘eku fakahoha’a ‘Eiki Sea, na’e ‘osi fakatonutonu ‘e he ‘Eiki Minisita Pa’anga ‘i he ‘aho ko ia kimu’a pea toki ‘ave ‘a e ‘uu ongoongo ko ‘eni. ‘Oku ‘i ai ‘a e fehalaaki.

‘Isileli Pulu: ‘Ai mai ‘a e fakatonutonu.

‘Eiki Minisita Lao: ‘Oku ou lolotonga malanga. Ko e Fika 1 na’a ne fakatonutonu au pea kuo’osi ‘ene fakatonutonu peau hoko atu. ‘Ikai ko ia Sea?

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko ia. Me’a mai.

‘Eiki Minisita Lao: Pea ko e ‘uhinga ia ‘Eiki Sea na’a ku ‘oatu ai ‘a e me’a ko ‘eni, kataki ‘a e Sea ‘a e Fale Alea, kau ia he me’a ‘a e ‘Eiki Palemia hono fiema’u ‘a e Miniti ‘o e Monite ‘oku te’eki ke ma’u. Ka na’e fiema’u ‘a e Miniti ke fakatonutonu ‘aki ‘a e me’a ko ‘eni.

Nopele Tu’ilakepa: Sea, kole ke u ki’i tokoni atu pe ki he feitu’u na ‘Eiki Minisita Lao.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

Nopele Tu’ilakepa: ‘Oku, fakamolemole atu ‘Eiki Minisita Lao pea mo e Fale ‘o e Hou’eiki ngalo pe ‘i he motu’a ni ke fakamanatu ‘i he taimi na’e lele ai ‘a e Fale Alea. Kuo ‘osi lava pe ‘a e ngaue ia ‘Eiki Minisita Lao ka ke kataki fakamolemole alaa mo e feitu’u na. Ko ho’omou fu’u Komiti ko ‘ena ‘oku lolotonga lele, ‘oku tokosi’i ‘a e kau ngaue he ‘oku lele fakataha pe ho’omou Komiti, he ‘oku kau e Komiti ko ia he lele loloa pea mo hono fakahoko ‘emau ngaue ni pea ko ‘ene toki malavalava ‘eni ‘Eiki Sea ‘o fakahoko ‘a e me’a ko ia. Pea ‘oku ou kole fakamolemole atu ki he ‘Eiki Palemia mo’oni ‘aupito, ‘aupito. Ka ‘oku ‘osi maau ‘a e Miniti. Kapau pe na’e fakahoko mai ki he motu’a ni ko e vave taha kuo ‘osi a’u ki he ‘Eiki Palemia ‘a e Miniti koe’uhi ko e feme’a’aki. Ka ‘oku ou kole fakamolemole ‘Eiki Minisita Lao. Malo.

‘Eiki Minisita Lao: Sea ko e ‘uhinga ‘eku kole ki he ‘Eiki Minisita Pa’anga ‘oku ‘i ai ‘a e fehalaaki ai hono print ‘a e me’a ko ‘eni he ko e me’a tatau pe he Vote ‘a e Fale Alea. Me’a tatau pe. Pa’anga muli ‘a ee ‘oku tokoni mai. ‘Oku talamai ‘e he Patiseti ko ‘eni ‘a ia ‘oku ‘i ai fehalaaki ‘a e vahenga ‘oku ‘i ai ‘a e \$1 kilu, vahe tokoni mei muli. ‘Oku ‘i ai mo e pa’anga ko e pa’anga ‘utu ‘oku \$1 kilu mo ia, ‘oku ‘i ai mo e Office Equipment ‘oku \$1 kilu. ‘Oku ‘i ai mo e ‘Uhila ‘oku \$3000, Vai \$1000, Ako Ngaue \$37000.

‘Isileli Pulu: Ki’i fakatonutonu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu ‘eni mei he Fakafofonga Fika 2 Tongatapu.

‘Eiki Minisita Lao: Ko ‘eku ‘uhinga Sea, ke ‘ata ki he kakai ‘o e fonua ‘oku ‘i ai ‘a e me’a pea ‘oku ‘osi fakatonutonu ‘e he ‘Eiki Minisita Pa’anga ka ‘oku feinga ‘a e ni’ihi ‘i he faka’uhinga faka’ekinautolu ke...’oku hala pe fo’i me’a ‘e taha.

‘Isileli Pulu: Ki’i fakatonutonu. Ki me’a ki lalo.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Kataki ‘Eiki Minisita ko e ki’i fakatonutonu.

‘Eiki Minisita Lao: Tali hifo mu’a ‘oku ‘ikai ke ke Sea. ...Tuku ‘a e tu’utu’uni ‘a e Sea...Tuku ‘a e ‘oua ‘ita ia ko e me’a ia ‘a e tevolo. Tau ‘ai’ ai lelei pe.

‘Isileli Pulu: ‘Ikai. Sea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ‘Ai mai ho’o fakatonutonu ‘a’au.

‘Eiki Minisita Lao: ‘Ai mai ho’o fakatonutonu ‘a’au.

‘Isileli Pulu: Ko ‘eku fakatonutonu ‘oku ‘ikai keu hanga au ‘o fakahalaki pea ‘oku te’eki ketau a’u kitautolu ki he fakamole ko ia. Ka ke ‘uta ai. Ko e \$23 miliona pa’anga tokoni ‘oku ‘alu ia ki he ngaahi me’a kehe. ‘Oku ‘ikai ko Palasi pe. ‘Oku ‘alu ki Fale Alea. ‘Oku lahi ‘a e pa’anga, \$23.5 ko ia ko e pa’anga tokoni ‘oku ‘ohake ke tokoni ke fakalava ‘etau pa’anga patiseti. Sai ko e me’a na’e fai ai ‘a e alea...

(0010)-003

Taimi: 3:30 – 4:00 Efiafi.

‘Isileli Pulu: (Hoko atu)... Na’e me’a mai pe ia na’e 3 kilu pe ia he ta’u kuo ‘osi pea *vire* holo pe, pea ko e ‘uhinga ia ‘o e 1 miliona ko eni. Fakatatau ki he’ene ‘asi atu ko e 5 kilu kuo ma’u ‘e he Pule’anga he’ene 137 miliona kuo tanaki. Ko e Pa’anga Tokoni ‘oku lahi pe ia.

‘E/Minisita Lao: ‘Eiki Sea mahalo kuo ‘osi ‘a e fakatonutonu ia pea ku o malanga ia ka ko e motu’a ni ia na’e lolotonga malanga.

‘Isileli Pulu: Ko ‘eku fakatonutonu atu he kuo ke ‘oho koe ia ki ai kae tuku ‘a e me’a ia koe na’a tau talanga ai, malo.

‘Eiki Minisita Lao: Ko e ‘uhinga foki ‘etau ō ki ai he na’a ku kole ke tau nofo he *Budget Statement* pe ko e *Budget Programme* ka tau hiki ki ai. Na’e feinga mai leva ‘a e Fakafofonga ko ‘ene ‘ai pe ‘e ia ‘a e *Budget Statement* ka ne *refer* ko e ‘uhinga ‘oku ne to’o pe ‘e ia ‘a e fo’I Vouti ‘e taha kae ‘ikai ke ne hanga ‘o ‘omai pea mo e toenga. Ko e palopalema ia koe’uhi ‘oku ‘ai mai ‘e ia ke faka’ata kovi ‘a e faha’I ‘e taha.

‘Uliti Uata: ‘Eiki Sea ko e fakatonutonu atu. Ko e fakatonutonu atu ko e me’a ko ia ‘oku vahe’I mei he 23 miliona ko eni ‘oku fakahingoa ia he ngaahi Vouti takitaha. ‘O hange ko ho’o me’a ‘anenai ‘oku ‘alu ki he *equipment* pe ko e ‘alu ngaahi Vouti takitaha hange ko e Tokoni ki he ngaahi ‘otumotu. Ko e me’a ko eni ‘oku fai ki ai ‘a e feme’a’aki ‘oku fakahingoa hangatonu pe ia ko e ‘alu ki he Vahenga faka-Tu’i. Ka pau te ke feinga mai ke malu ‘a e me’a ko ia pea feinga’i ho’o kolo ke malu. ‘Oua te ke fakamatala noa’ia holo he ‘e toe ngalikovi ‘a e me’a ia ko eni ho’o ngaue.

‘E/Minisita Lao: ‘Oua ‘e ‘ai ia ke fakamatala noa’ia Sea he ‘oku ‘ikai ko ha malu kolo eni ia. ‘Oku ou ‘oatu pe ‘e au ia ‘a e me’a fakatatau ki he Lao ko ia ‘oku talamai ke malu’I ‘aki ‘a e Fale ni, pea mo e me’a ko ia ‘oku tau ‘ave ki tu’a koe’uhi ki he ma’uma’uluta ‘a e nofo ‘a e kakai ‘o e fonua pea mo hotau kainga ‘I muli. Ko e me’a ia ‘oku mahu’inga Sea. Ka ‘ikai pea hokoatu ‘a e fa’ahinga me’a ko eni he Pule’anga kaha’u ko e fonua faka’ofa eni ia. ‘E faka’ofa lahi faka’ulia ‘Eiki Sea. Koe’uhi ‘e ‘iai ‘a e ilifia ‘a ha taha ke tukuange hono le’o heni, na’a faifai pea Nusipepa’I ia. ‘Oku tau tala ‘a e mo’oni ‘oku ma’olunga ‘a e Lao he tokotaha kotoa. ‘Oku ‘ikai ke fa’ifa’iteliha ha taha ia he Lao, pea ko e me’a ia ke mahu’inga ki he fonua ni. ‘Oua ‘e ‘ai ke fa’ifa’iteliha ha taha he Lao he ‘e movete ‘a e fonua.

'Isileli Pulu: 'Oku 'ikai ke 'iai ha taha ia 'e fa'ifa'iteliha ai. Ko 'eku kole pe .. kae sai koe kuo maluu hifo ka tau hoko atu aa kitautolu.

'E/Minisita Lao: 'Eiki Sea 'oku te'eki ke u sio he me'a maumau taimi mo'oni na'e 'ai mai 'e he Fakafongga. Ko 'etau talanoa eni he mahino 'a e me'a ko ia 'e hu'u ki ai 'a hotau fonua.

'Isileli Pulu: Ko e 'uhingaa Sea, 'oku malanga fakalukufua ia he me'a 'oku 'ikai ke tau alea'I ia 'e tautolu. 'Oku tau lele he me'a koe he 'oku fiu tali mai 'a e Fakafongga Fika 1.

'E/Minisita Lao: 'Oku tau talanoa eni 'Eiki Sea ke mahino 'a e me'a ko ia 'e hu'u ki ai 'a hotau fonua ni.

'Isileli Pulu: Ko e 'uhingaa Sea 'oku malanga fakalukufua ia he me'a 'oku 'ikai ke totonu ke tau alea'I ia 'e tautolu. 'Oku tau lele he me'a koe he 'oku fiu tali mai 'a e Fakafongga Fika 1 ke mau foki ki he *Statement*.

'E/Sea Komiti Kakato: Tokotaha pe he taimi 'e taha kataki.

'Isileli Pulu: Ko e 'uhinga pe he 'oku fakamalanga ia he anga 'ene tui. Kole atu ke tau foki mai ki he 'etau me'a he 'oku vave 'a e taimi.

'E/Minisita Lao: Ko e me'a eni te tau 'alu mo ia ki he Pule'anga kaha'u, ke fa'ifa'iteliha pe 'a e ni'ihia kae lomelina 'a e ni'ihia? Ko e me'a ia 'oku fiema'u 'e he ni'ihia he Fale ni ke pehe'i?

'Isileli Pulu: 'Eiki Sea ko e fakatonutonu. Ko e fakatonutonu 'oku 'ikai ke 'iai ha taha ia 'e fa'ifa'iteliha he Pule'anga ko eni. Ka 'iai ha me'a 'oku hala he Lao pea 'ave ki he Fakamaau'anga. Ka 'iai ha me'a 'oku hala heni 'oku 'iai 'a e Komiti pea 'oku 'I heni 'a e Sea ke fai ha fakatonutonu pea ko 'ene 'osi ia.

'E/Minisita Lao: Ko e 'uhinga ia 'o e kole atu koe'uhi ke 'omai si'aku taimi. Koe'uhi 'oku 'ikai ke ue'I noa'ia ha me'a 'a ha taha pea tuku 'a e 'itaa ia Sea. Kataki ke tau 'ai mokomoko pe pea tau talanoa lelei.

'Isileli Pulu: Kataki pe 'oku te'eki ai ke u 'ita au ia. Ka pau te u 'ita au ia 'e kehe ia.

'E/Minisita Lao: 'E faifai 'Eiki Sea pea te u ilifia pe au ia he mama'o he me'a ko eni na'e fai. Ko 'eku 'ai ke mahino Sea 'a e 'uhinga koe 'o e me'a ko ia na'e fai ai 'a e fakatonutonu pea mo e me'a ko ia na'e tukuhifo ki he Komiti ko eni. 'Oku 'ikai ke 'ai ia ke lomilomi pehe'I mai 'a e motu'a ni ia. 'Oku 'iai pe 'eku totonu pea 'oku 'iai pea mo 'enau totonu, ka koe 'oku fai ke toe tu'utu'uni pe ia mei he tafa'aki. Ko e Tu'utu'uni Ngaue 'a ho Fale, ke me'a ia 'olunga 'o fakahoha'a atu ki he Feitu'una. Ko eni ku o faka'au ke tu'utu'uni pe kinautolu ia mei honau faha'I ki he Feitu'una pea 'oku anga ta'etaau ia 'Eiki Sea...

‘E/Nopele Tu’ilakepa: ‘Eiki Minisita, te ke laumalie lelei ke mau tokoni atu ki he Feitu’una?

‘E/Sea Komiti Kakato: ‘E loto pe ‘a e Feitu’una ke tokoni mai ‘a e ‘Eiki Nopele?

‘E/Minisita Lao: Ko e me’a malie eni ia Sea. Ka mau ka fakahoha’a ha fa’ahinga tafa’aki pe ku o ta’ofi mai ia. Ko e taimi ko ia ‘oku fakahoha’a ai ha taha mei he Tepile koe pea ‘oku ‘ikai ke ta’ofi ia ‘e taha. Kaikehe ‘Eiki Sea, sai ko e founa ia ‘oku feinga ‘a e ni’ihi ke fakalele ‘aki ‘a e fonua ni. Malo.

‘E/Komiti Kakato: Malo ‘aupito ‘Eiki Minisita.

‘E/Minisita Ma’u’anga Fakamatala: ‘Eiki Sea ko e kole pe ke u ki’I fakahoha’a nounou.

‘E/Nopele Tu’ilakepa: Kole atu pe ke tuku mai mu’a ke tau ki’I vahevahe ‘Eiki Minisita.

S’/Akilisi Pohiva: Kole atu ke tau ki’I malolo mu’a ke ma’u ‘a e Ipu ti na’a ma’u ha ‘atamai lelei.

‘E/Minisita Ma’u’anga Fakamatala: ‘Eiki Sea na’e ‘ikai ke mau kole Tea Break he lolotonga ha me’a ‘a ha taha he Fale. Kole atu ke pukepuke hifo pe ‘a e molumalu ‘o e Fale. Malo.

‘E/Nopele Tu’ilakepa: ‘Eiki Sea kole ke me’a pe hena he na’e toki me’a mai he’ene ‘ilo ho’ata kae tuku ke fai ‘etau ngaue ke fei mo ‘osi pe lava ‘etau ngaue. Ko e ‘osi pe ia pea fai aipe ‘a ho’o ‘ilo ti pea teuteu aipe pea mo ho’o ‘ilokava, pea mo e ‘ilo efiafi pea mo e teuteu ‘o e Komiti fakaikiiki. ‘Oku ou kole atu ke u fakatapu ki he Feitu’una ‘Eiki Sea kae’uma’a ‘a e Hou’eiki ‘o e Fale. ‘E Hou’eiki ‘oku fokoutua pe ‘a e motu’a ni pea me’a pea mo e Hou’eiki ‘o e Fonua, ka ‘oku ou lave’I ‘oku faingata’ia lahi ‘aupito ‘a e Hou’eiki ‘o e Fonua. Koe’uhi pe ko e me’a eni ia ‘oku kau tonu ki he sino ‘o ‘Ene ‘Afio (tapu mo Ia). ‘Oku lolongo pe ‘a e Hou’eiki ka ‘oku nau fanogo ki ho’omou feme’a’aki Hou’eiki. ‘Oku ou faka’amu pe ke ta’imalie ‘a e Fale ni Hou’eiki he fakakaukau ‘a e motu’a ni pea ‘oku ou tui au ia ‘e loto ‘a e Hou’eiki ki ai.

‘Eiki Minisita, ko e me’a ko eni ‘oku faingata’ia ‘a e Hou’eiki he ‘oku mo’oni ‘a e Kau Fakafofonga ‘o e Kakai he ‘oku tohi mai he Pepa ko eni ko e 1 miliona. Ko e fakaikiiki ko ia ‘oku ke me’a mai ‘aki ‘io ‘oku ke mo’oni. ‘Oku ke fakaikiiki mai he Fale ni ‘a e ngaahi monu’ia kehekehe ma’a ‘Ene ‘Afio kau ai pea mo e Ta’ahine Kuini (tapu pea mo nautolu). ‘Oku mahu’inga ‘aupito ‘aupito ki he Hou’eiki, ke nau hanga ‘o tokangaekina ‘a e me’a ko eni he ‘oku fu’u pelepelengesi ‘aupito ki he fanongo ‘a e kakai. ‘Oku ou fa’a lave’I ‘Eiki Sea ‘oku fa’a lava pe ‘e he Fale ni ia ‘o toloi ho Fale ‘eiki ni kae lava fakalelei’I ‘a e Pepa Patiseti ko eni. Koe’uhi ko e me’a ko ia ‘oku me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki Minisita, pea ‘oku tau falala pea ‘oange kotoa kotoa ki ai ‘a ‘etau tui, ko e ‘Eiki Minisita lelei ia ke fakahoko ‘a e ngaue ko eni he kuonga ko eni.

Hou'eiki, 'e kovi nai ke tau ki'I toloi kae tukuatu ki he Feitu'una 'Eiki Minisita Pa'anga ke fakapapau'I mai ke 'oua 'e toe ha hange ko ia 'oku tohi he taimi ni? Ka 'ikai 'e fakafekiki pe a e Kau Memipa ko eni he 'oku nau mo'oni kinautolu. 'Oku osi 'ohake 'a e mo'on'I me'a pea 'oku tui ki ai 'a e Hou'eiki ia ki he me'a ko ia 'oku ke me'a mai ki ai 'Eiki Minisita. 'E 'ikai ke tui ki ai 'a e Kau Fakafofonga ia 'o e Kakai. Kau Fakafofonga, mou 'ai ke mou laumalie lelei he 'oku toe fai 'a e fili. Ka pau ko e laumalie eni 'o e teuteu 'o e Liliu (hufanga he fakatapu), koe ha 'a e me'a 'e hoko ki he Hou'eiki he kaha'u? Ko e natula ia te mou ngaue'aki? Mo u teuteu ke kalusefai koe'uhi ko e 'u Patiseti ko e ni 'oku 'asi ai 'a e 'u me'a fekau'aki mo e toputapu (tapu mo nautolu). 'E ikai ke ma'u ha lelei ia he fakafekiki (hufanga he fakatapu mo kimoutolu Hou'eiki). Ke tau takitaha kumi 'e ne mo'oni koe'uhi ke fanongo mai 'a e kakai ko e mo'oni'I me'a ia ke makatu'unga ai hono fili ai au ki he Fale ni koe'uhi 'oku ou 'ohake 'a e totonu he Fale ko eni? 'E fefe leva 'a e Pule'anga hoko mai? 'Eiki Sea 'oku ou ta'imalie he 'oku 'iai 'a e Minisita 'oku fa'a malanga ko e Liliu ko 'e te 'uluaki feinga ke liliu 'a e motu'a ni pea mo e Kau Memipa kae toki fai 'a e Liliu.

Ka pau ko e laumalie 'o e Liliu ee ke 'iai ha fehalaaki pe 'e 'iai ha me'a 'oku 'omai 'o tohi mai 'uli'uli mo hinehina he tafa'aki 'a e Pule'anga pe ko e Pule'anga fo'ou, 'o fakafekau'aki pea mo e Kau Taki 'o e fonua ni 'a ia na'e fokotu'u atu he kuonga ko eni ki he kuonga fo'ou, 'e fai ha feme'a'aki ai 'o hange ka mole 'a e mo'ui (hufanga he fakatapu) 'e 'ikai ke ma'u ai ha laumalie lelei 'Eiki Sea. Ko e me'a ia 'oku ongo'I ai 'e he Tepile ko eni Hou'eiki 'a e langalanga 'aa ko eni 'oku fai ko eni 'e 'ikai ke ma'u ai ha lelei ia ai. 'Oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea ke tohi mai angee he Pepa ko eni pe 'e toe 'omai ha Pepa 'e taha ke fakaikiiki mai 'a e 1 miliona ko ia 'oku fehu'ia 'e he Kau Memipa. Koe'uhi he 'oku mo'oni kinautolu ia 'oku 'I he Pepa ia ko eni.

'E/Minisita Lao: 'Eiki Sea ke u tokoni atu pe ki he Fakafofonga. Tapu ki he Feitu'una, na'e 'osi fakamahino pe foki 'e he 'Eiki Minisita....

William Clive Edwards: 'Eiki Sea ke u tokoni atu pe mu'a.

'E/Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

William Clive Edwards: Ko e fokotu'u ko eni na'e fai 'e he 'Eiki Nopele Vava'u, ke 'ave ke fakalelei'I mai 'e he Minisita Pa'anga. 'Oku ou poupu ki ai, ka 'oku ou tanaki atu eni ki ai. Ka pau 'oku 'iai ha pa'anga muli Tokoni 'oku 'omai 'o 'ave ki he Vouti ko eni 'oku ou kole atu ke to'o ia kitu'a kae 'ai pe 'a e pa'anga 'a e fonua. 'Oku 'ikai ke kovi ia ke ma'u 'e he Tu'I ha vahe, pea ko hai 'oku ne talamai pe 'oku lahi pe 'oku si'I, ka ko e me'a te tau palopalema ai ko e pehee 'oku 'omai 'a e Pa'anga Muli ke vahe ai 'a e Tu'i. To'o 'a e Pa'anga Muli kae 'ai pe 'a e Pa'anga Tonga, pea tau toki vakai mei ai. Ko 'eku poupu ia ki he fokotu'u ki he me'a, he 'oku sai ia. Fakatonutonu ke to'o 'a e pa'anga muli ia pea ka lava pea sai ia.

'E/Minisita Pa'anga: 'Oku ou kole ke u hufanga he fakatapu. 'Oku ou kole atu hange ko e fokotu'u ko ia 'oku 'omai mei he Fakafofonga Nopele kae'uma'a 'a e Fakafofonga Fika 3 ko ia

‘o Tongatapu, ke tukumai ‘a e me’a ia ko eni ke u hanga ‘e au ‘o fakalelei’I kae toki fakahu mai. Malo ‘Eiki Sea.

‘E/Nopele Tu’ilakepa: ‘Eiki Sea ‘oku ou fakamalo atu pea ko e me’a ia ‘oku a’u ki ai ‘a ‘etau feme’a’aki. ‘E ‘ikai ke u tu’u hake au ia pea mo hoku malohi na’a pehee ‘oku ou ma’u kelesi ange au ia he Fale ni. ‘Oku ‘ikai, he ‘oku ‘iai ‘a e me’a ia ‘oku lava ‘e he Hou’eiki ka ‘oku ‘ikai ke lava ia ‘e he motu’a ni. ‘Oku ou fakamalo atu ki he ‘Eiki Minisita. Ko e me’a ko ia ‘oku me’a ki ai ‘a e Fakafofonga Fika 3 ‘oku mo u mea’I pe ‘oku fai ‘a e feinga ‘a e Pule’anga ke ‘omai ha pa’anga mei he ngaahi Tokoni mei muli, ke tokoni’I ‘aki ‘etau Patiseti. ‘Oku teuteu ‘a e fu’u *Redund* ‘a e kakai ‘o e fonua ni ‘o kau ai mahalo ‘a e pa’anga ko eni.....

William Clive Edwards: ‘Oku ou pehee ‘e au ia ke ‘ai ko e Pa’anga ‘a Tonga. Ka pau ‘oku pehee ia ko ha toe pou pou ki ha toe *Item* kehe pea ‘oku sai pe ia. Ko e kau CEO pea mo e kau ngaue he ngaahi kautaha kehekehe ‘oku ‘alu ‘o a’u ki he 35 miliona ‘a ‘enau vahe. ‘Ai ‘a e 1 miliona he ko e Tu’I eni pea ‘ai pe he pa’anga Tonga. Ko hai te ne toe fakatonutonu mai ‘a e vahe ko ia?

‘E/Nopele Tu’ilakepa: ‘Oku ou fakamalo atu ‘Eiki Minisita kae lolo ‘a e loa ko ia ‘oku hoko ho Fale ‘eiki.

‘E/Minisita Pa’anga Humai: ‘Eiki Sea ke u tokoni atu.

‘E/Sea Komiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Minisita.

‘E/Minisita Pa’anga Humai: ‘Oku ou pou pou atu ke fai ha ngaue ki he to’o ‘a e me’a ko eni. ‘Oku ou kole atu ‘Eiki Sea ‘oku ou mahino’I pe ‘e au ia ‘a e me’a ko ia ‘a e ‘Eiki Minisita Pa’anga, ka ko e founa pe eni ia na’e fa’u ‘aki ‘e he kau fa’u Patiseti ke fakapalanisi ‘a e Pa’anga ho no vahe. Ko e mo’oni ia ‘oku ‘ikai ke ‘iai ha pa’anga ia ‘e hangatonu mai ko ha pa’anga muli ke ‘ave ki ha vahenga ‘o e Tu’i. Ko hono mo’oni ia pea ‘oku mea’I pe ia ‘e he Hou’eiki pea ‘oku faingofua ‘aupito ke nau fakaha ia ‘e nautolu. ‘Oku tonu ke to’o ia, pea ke to’o pe ia mei hee ‘o ‘ave ki ha feitu’u kehe, kae ‘ai pe ia ke pa’anga Tonga. Ko hono mo’oni ‘a ee na’a ne me’a atu ‘aki ki he Feitu’una pea mo e Fale, na’e ‘ikai ke ‘uhinga pehee ‘a hono tohi ia ‘o’ona he ko e katoa ‘o e *format*, mo u me’a hifo ki hono fa’u ee ‘oku pehe’I katoa. ‘Oku ‘iai ‘a e konga ‘oku tuku ke fakapa’anga ‘aki ‘a e ngaahi pa’anga ko ia mei Tu’apule’anga. Ko e founa ngaue ka ‘oku ou pehee ‘oku tonu ange ke vakai’I aa ia ke to’o pea mei he ‘Ene ‘Afio kae tuku pe ‘a e ‘u pa’anga kehe ia ke faka’ataa pe ia ke tali ki he *Donors*.

Ko hono mo’oni foki ‘Eiki Sea ko e *Donors* ko ia ‘oku ‘amanaki ki ai, ‘oku te’eki ke fakapapau’I ia neongo ‘oku te’eki ai ke fokotu’u. Ko e fo’I 23 miliona ia ‘oku kei teete, pea ‘oku ‘ikai ke lava ia ke tau pehee ‘oku ‘osi ma’u ‘a e silini ko eni ke fai ai ha vahe pe fai’aki ha ngaue kae ‘oleva ke a’u mai. Malo ‘Eiki Sea.

‘E/Sea Komiti Kakato: Malo ‘Eiki Minisita. Me’a mai ‘Eiki Minisita Pa’anga.

‘E/Minisita Pa’anga: ‘Eiki Sea ‘oku ou kole fakamolemole atu pe ki he Feitu’una kae’uma’a ‘a e Fale ‘eiki ni ki he tu’unga ko eni ‘oku ‘iai ‘a e me’a ko eni. ‘Oku ‘ikai ke u lave’I ia ‘e au ‘a e fakaikiiki ko eni , ne u toki lave’I pe ‘e au ia kuo ‘osi maau ‘a e me’a. Ka pau na’a ku sinaki lave’I pe ia ‘e au na’a ku ta’ofi ‘e au ia ‘a e me’a ko eni. ‘Oku ou kole fakamolemole atu pea ‘oku malo pe ‘Eiki Sea ‘a ho’o loto lelei ke tukumai ke fai hano fakalelei’i.

William Clive Edwards: ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke fai ha hoha’a ia ke tapu he Lao pe ngofua he Lao ‘oku ‘ataa pe ia. Ka ko e taimi ‘oku fakahu mai ai ha pa’anga muli ki ha me’a pehee ‘e longoa’a ‘a muli he ‘omai ke vahe ‘aki ‘a ‘etau Tu’I ‘atautolu ka tau totongi pe ia ‘e tautolu. Ko e ‘uhinga ia ‘o e launga pea mo e longoa’a ‘a muli ko ‘etau ngaue’aki ‘enau pa’anga ki hotau Tu’I, ka tau ngaue’aki pe ‘e tautolu ‘etau pa’anga. Ko e me’a ia ‘oku ou fokotu’u atu ke ‘ai ‘a e ngaahi me’a kehe ke ‘alu ki he me’a koe ke ‘oua te nau toe lea mai kinautolu, mo nau toe launga mai ka tau ‘ai pe ‘e tautolu ia ‘etau me’a. Ka toki fai ha longoa’a ia heni kuo tau ‘osi anga kitautolu ia ki he fonua ko eni ko e ngulungulu fei’umu pe ka tenau fai pe ‘a e me’a ‘oku tonu ke fai.

‘E/Minisita Lao: Kole atu ‘Eiki Sea ke tau ki’I break mu’a.

‘E/Sea Komiti Kakato: Tau ki’I *break* ai Hou’eiki.

<004>

24.06.2010 1600-1630 Efiafi.

‘Eiki Sea Komiti Kakato Le’ole’o: Tapu mo Hou’eiki. Tau toe ma’u ‘a e efiafi ni. Ko ee kuo fakafoki ‘a e Ngaue ‘e he Minisita Pa’anga. Tau toe fokimai eni ki he’etau Budget Report. Me’a mai ‘e Fakafofonga Fika ‘Uluaki ‘o e Vahenga Vava’u.

‘Etuat Lavulavu: Tapu mo e Sea mo e Hou’eiki Memipa. Sea, ko ‘eku kole pe ‘a’aku ki he’eki fakahoha’a koeni ‘o felave’i pe pea mo ‘eku hoha’a pe ‘a’aku koe’uhi ko e vahevahe koeni ‘o e Patiseti. Keu fakapapai’i ‘oku ‘iai ha tokanga makehe ki he ngaahi kolo pea mo e ngaahi ‘otumotu. Ko e fa’ahinga me’a Sea te ne lava ‘o tokoni’i ‘a ‘enau tu’unga mo’ui. Pea ‘oku ou lave’i Sea ‘i he Forum koeni na’e fakahoko na’e meimei ofi ki he toko 100 ‘a e Takimamata ‘i he ‘aho 10 ki he 12 koeni ‘o Sune, ko e tangata’eiki papalangi koeni na’a ne hanga ‘o tataki ‘a e Forum koeni ‘iai pea mo e Kau High Commissioner, ko e Kau Pisinisi taautaha. Pea pehe ki he ngaahi Pisinisi Takimamata. Na’e too ‘a e fakamamafa koeni ‘o e Forum koeni ki he ngaahi palopalema’ia ai ‘a Tonga ni ‘o too ai ‘enau fakamamafa ki he vevea ‘a e fonua. ‘A e ngaahi kovi koia ‘o Tonga ni. A’u ki he ngaahi matanga ki honau ngaahi hala. Pea a’u ai ki he pehee hufanga ‘i he fakatapu ki he fanga puaka. A’u ai ‘enau fakakaukau koe’uhi ko e ngaahi toilet facilities ‘oku ‘ikai ke fe’unga. Pea ‘alu ‘a e ngaahi fokotu’utu’u fakakaukau koe’uhi ‘oku ‘iai ‘a e TTI & TTA. Ko e ngaahi kautaha ‘oku ‘iai ‘a e ngaahi fe’au’auhi. Pea moeha fua ‘Eiki Sea ‘a e ngaahi ‘ume’a na’e too ai ‘a e fakamamafa ‘o e Forum koeni koe’uhi ko hono teuteu fakapa’anga ‘e Nu’usila. Pea a’u ai ki hono too ‘o e fakamamafa ki he ngaahi laulea ‘o pehee ke ako’i pea mo e ‘ulungaanga fakafonua he ngaahi ‘apiako.

Ko e me'a Sea 'oku ou 'ohake koe'uhi 'oku ou fakapa'apa'a lahi pe au ki he ngaahi fakakaukau koia kapau ko e me'a ia 'oku fiema'u ke fakapa'anga. Ko e poini 'oku ou 'ohake 'Eiki Sea 'oku ou tui ko e me'a ia 'oku fiema'u ko ha pa'anga ki he ngaahi Potungae pea mo ha ngaahi pisinisi taautaha ke nau malava 'o tu'uaki 'a Tonga ki muli. Mahalo ko e poini Sea na'a ku faka'amu au kiai ke fakapapau'i 'oku heka 'a e tangata ki he vakapuna 'o tapu mo kinautolu 'o puna mai he vakapuna 'o too mai ki Tonga ni 'o nofo 'i Tonga ni. Pe ko e ha'u 'eve'eva pe koeha 'a e tafa'aki. Ko e taimi ia ko ee 'oku ou tui 'e 'aonga 'a e ngaahi pa'anga tokoni mei muli ki he Takimamata ke tau fakapapau'i ko e tokotaha koia mei muli pe ko e Tonga pe ko e muli folau'eva tenau folau mai ki Tonga ni. Pe tenau ha'u 'i tahi pe tenau ha'u he vakapuna ka te ne hanga 'eia 'o fakapapau'i 'e tupu 'etau tu'unga faka'ekonomika he ko e 'uhinga ten au ha'u. Sea kae nofo 'a e fakamamata ia he palopalema koia 'i he fonua. Ko e vevea. Sea, ko Fisi 'oku veveange 'a Fisi 'i Tonga ni. 'Oku mo'oni pe 'oku vevea 'a Fisi ka ko e 'atunga atu ee 'a e kakai ia 'e laumano he mahina. Ko e poini 'oku ou 'ohake 'oku totonu ke too 'a e fakamamafa 'a Tonga ni he tu'uaki 'o Tonga ni. Ko Fisi 'oku nau palopalema fakataki 'o pehe 'oku tikitato. Pea na'a nau pehee 'oku vevea pe mo Fisi 'o hange ki kitautolu. 'Oku 'uli tatau pe. Ka koeha 'oku 'alu ai pe 'a e kakai ia kiai. Ko e tali kiai he 'oku 'iai 'a e pa'anga 'e lauimiliona 'oku vahe'i 'e he Fale Alea 'o Fisi ki hono tu'uaki 'o Fisi ki mamani. Ko e poini ia 'Eiki Sea.

Minisita Tanaki Tukahau: Kau ki'i tokoni atu 'Eiki Sea. Tapu mo e Sea mo e Hou'eiki. 'Oku mo'oni lahi 'aupito. 'Oku ou pou pou lahi atu ki he malanga malie 'oku fai 'e he Fakafofonga. Ka 'oku ou fakamanatu atu pe Sea kae'uma'aa 'a e Fakafofonga. Ko e ta'u faka'ofa eni 'o Tonga ni fakapa'anga. Ko e 'uhinga ia 'oku tau teete ai 'o tu'utu'u katoa 'a e Patiseti. 'Oku 'iai 'a e Patiseti 'a 'Ene 'Afio 'oku tu'usi. 'Oku 'ikai ke toe 'iai ha taha ia 'oku toe 'iai ha'ane laka kimu'a. Kapau temou me'a hifo 'oku holoki katoa 'a e Patiseti he ta'u ni. Pea 'ikai ke ngata pe 'i hono holoki ka 'oku toe 'iai mo e fu'u kongā 'ao ia 'e taha 'o pehee 'oku ngali 'oku 'iai 'a e seniti ka 'oku pehe 'oku ngali vahe'i ka 'oku te'eki ai ke fakapapau'i. 'Aia ko e mo'oni ia 'a e ta'u ni. Mahalo ko e me'a pe 'oku fai ko 'etau pukepuke atu pe kae 'oua leva ke a'u mai 'a e Pule'anga fo'ou na'a 'oku 'iai ha ivi malohi ai. Ka ko e tu'u he taimi 'i he Patiseti 'Eiki Sea 'oku mo'oni 'aupito 'a e fakamalanga 'oku fai 'e he Fakafofonga. Ko e nounou lahi 'oku tau fononga mai kitautolu mo ia. Malo 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o Komiti: Malo 'Eiki Minisita. Me'a mai 'e Fakafofonga.

'Etuete Lavulavu: Faka'apa'apa lahi 'Eiki Sea ki he 'Eiki Minisita 'i he me'a 'oku ne me'a mai'aki. Ko e poini 'oku ou 'ohake 'Eiki Sea ko 'eku to'o pe 'a'aku 'eku ki'i fakataataa. Ko e ki'i 1miliona tupu pe eni 'oku 'oatu ki he Takimamata. Talamainge pe koeha 'a e me'a 'e lava ai ?. Te tau lava 'o tu'uaki he TV 'i 'Aositelelia mo Nu'usila ?. Te tau lava pe he Nusipepa talaa ee 'o tu'uaki ai 'a e Tonga ni ?. Pea 'oku tau fakafalala pe ki he ki'i website mo e ki'i website 'oku tau ma'u. Pea ko e website koia 'oku tau ma'u 'i Tonga ni 'oku lahiange 'a e tukuhifo he tukuhake. Pea 'oku fo'i ai 'a e kakai he taimi lahi ke nau oomai ki Tonga ni. Ka 'oku hanga 'e Fisi 'o fakafalala 'enau ngaue 'o vahe'i 'a e lauimiliona ke nau hanga 'o teke hono tu'uaki. Pea vakai ki he ola 'enau tu'uaki. 'Oku fakatikitato pe honau taki mo e founga fakalele pule'anga. Ta'ofi ai 'a e ha'u 'a e kakai ?. Ko e 'uli koia 'a e fonua mo vevea 'o hange ko kitautolu 'aia 'oku tau nofo 'o kumi 'uhinga 'oku vevea 'a Tonga ni 'oku 'ikai ke

fieha'u ai 'a e Kau Folau'eve'eva. 'Oku mo'oni pe ia ka ko e peseti si'isi'i. Ko e poini 'oku ou tokanga kiai ke fakapapau'i 'oku 'iai ha seniti 'e vahe'i ke tu'uaki 'a Tonga. He ko e mo'ui koia 'e fai ko e mo'ui 'i he 'omai ki Tonga ni. He 'ikai ke 'iai ha mo'ui ia 'i he fo'i'ilo pe 'a Tonga ni ta'eomai ki Tonga ni.

Sea, 'oku 'iai 'a e ngaahi malohinga 'o Tonga ni 'oku totonu ke tau nofo ai. 'A e fa'ahinga tu'uaki te tau fai. Ke fakamoleki ha pa'anga. Ke tau lava 'o fakapapau'i 'e ha'u ha kakai ki heni. Tau sio ki he Konifelenisi koeni 'a e Siasi. 'Oku malo si'enau oomai. Ko e pa'anga lahi ia 'oku nau tokoni mai ai. He 'ikai ke tau fa'alaua ia 'a e tokoni 'a e ngaahi siasi. Ka 'oku fakataimi pe foki. Ka ko e me'a 'oku ou tokanga kiai 'Eiki Sea ke nofo 'a e founga ngaue 'i hotau malohinga.

Clive Edwards: Kau ki'i tokoni atu mu'a. 'Oku tonu pe ke toki 'ai ha me'a 'a e Fakafofonga ki he poini koeni 'oku ne 'ohake koeni 'o hange ko e Konifelenisi. 'E Fakafofonga ko e taimi koeni 'o e Konifelenisi 'oku hiki 'a e airfare mei he \$200 one way ki he \$800. Ko e kole ke fakakaukau'i ke 'oua 'e fu'u hiki pehe'i kae fefolau'aki pe 'a e kakai.

'Etuete Lavulavu: Faka'apa'apa lahi foki ki he Fakafofonga Fika Tolu 'o Tongatapu ni. Pea mahalo ko hono 'uhinga ia 'oku 'iai 'a e hoha'a lahi 'o a'u ki he ngaahi vakapuna mo e ngaahi totongi kotoa pe 'oku 'ikai ke tau toe lava 'etautolu 'o mapule'i. He kapau na'e 'iai ha ivi faka'ai'ai 'a hotau pule'anga ke tau pehee ke hoko 'a e ngaahi taimi pehee pea to'o pee aa 'a e ki'i tukuhau koia 'o e Mala'evakapuna. Ko e 'uhinga 'oku nau ki'i oomai he taimi pehee 'o ki'i fakamole. Pe koeha ha fa'ahinga founga te tau lava ke tau fakapapau'i Sea 'oku 'iai ha me'a 'e malava. Sea, kapau te mou me'a ki he ngaahi website ko ee 'oku tu'uaki 'o Tonga ni 'oku talanoa pe ki he faka'ofu'ofa 'o Tonga ni. Ko e katoa 'o e tu'uaki koeni 'oku fai 'oku pehee atu. Fakamolemole mou oomai ki Tonga ni. He 'ikai ke 'iai ha taha ia 'e pehee atu he website. Please come to Tonga. 'Ikai ha taha ia 'e lea pehee he website. Ko e tala pe ia 'a e lelei 'o e haa mo e haa. Ko e me'a 'oku fiema'u ke tau sio kiai ko e pehee mai. Me'a mai. Kae lava ke mo'ui 'a e kakai. Ko e taimi ia te tau mo'ui ai. He 'oku fakamole pa'anga lahi ka 'oku 'ikai ke tonu 'a e ngaahi faka'uto'utoa ko ee 'oku fai 'aki 'a e ngaahi tu'uaki. Pea 'oku tau palopalema ai. Pea ko e tu'uaki 'o Vava'u pe ko 'Eua.

Sea mo Hou'eiki, 'oku ou faka'amuange 'e au ia te tau a'u ki he ngaahi polokalama koeni 'amuange he 'oku 'iai 'a e me'a ia 'oku hoko he'eku sio ki he ngaahi website. Tu'uaki pe ia 'a e TTI, TTA, TVB. Pe koeha fua 'a e ngaahi me'a 'oku tu'uaki. Ka 'oku 'ikai ke tu'uaki 'a Tonga ia. Ko Tonga 'oku fiema'u ke tu'uaki. Ko Tonga. Ko e fonua ko e Tonga koia 'e fiema'u. Sea, 'ikai 'oku ou sio peau fifili pe koeha koa ha me'a ke tokoni'i.

Clive Edwards: Kau ki'i fehu'i mu'a ki he Fakafofonga. 'Oku tu'uaki 'e he Pule'anga ia 'a TV ?.

'Etuete Lavulavu: Malo 'e Fakafofonga. 'Oku ou 'uhinga au ki he TVB. Sea, ko e me'a 'e taha 'oku ou tokanga kiai. Pea 'oku ou fakatauange pe pe 'e lava 'o fai ha fakakaukau kiai 'i he fakakaukau'i 'a e Patiseti koeni koe'uhi ko e tui koeni 'oku tau fai 'i he tafa'aki koeni te tau lava 'o tokoni'i ha founga. Mou vakaiange ki he vakameili, ko e vakameili pe eni 'e 10 he ta'u ni pe offi kiai. Ko e ta'u kuo 'osi na'e 23. Ko e ta'u kaha'u mahalo pe 'e vakameili 'e fiha ?. Kuo

tau 'alu pe eni kitautolu ia ke 'ikai ke toe makalo holo ha taha ia he hala pule'anga mo e ngaahi feitu'u. Pea 'alu ai pe ki he tu'unga kuo mate nguunguuu pea haa leva 'a e ngaahi me'a 'e hoko he ngaahi pisinisi. 'E 'i fee leva 'a e kakai 'oku nau ma'u ngaue mei he ngaahi Takimamata. Te nau ta'ema'u ngaue leva pea 'e fu'u faingata'a'ia ange 'a e kakai tokolahi.

Minisita Tanaki Tukupau: Kau ki'i tokoni atu 'e Fakafofonga. Malie 'aupito 'a ho'o me'a ki he Takimamata. 'Oku ngana pe ia mo e Feitu'una. 'Oku ou vakai hifo koena ki he tu'uaki 'a e Feitu'una ki he Senitaa 'oku malohi 'aupito 'i he ngaahi mahina mai ko ee. 'Oku 'iai 'ene ki'i holo he taimi ni. 'Oku 'ikai ke toe 'asi. Ka ko e taimi ko ee 'Eiki Sea ko e 'aho kotoa pe 'oku ha'u ai 'a e tu'uaki. Fonua 'a e kakai 'i he me'a koeni 'oku fakalele 'e he siana. Ko e me'a pe eni 'oku ki'i holo. 'Ikai ke 'ilo'i pe koeha 'a e me'a 'oku holo ai. Na'a 'oku 'iai ha ki'i 'uhinga fakapoto 'a e siana.

'Etuete Lavulavu: Sea, faka'apa'apa 'aupito ki he 'Eiki Minisitaa. Ko e 'atunga pe ee 'a e holo 'a e tanaki. Ko e 'atunga ee. Sea ko e palopalema lahi 'a e feinga ke fakahoko 'a e ngaahi ngaue ke fakalelei'i mo fokotu'utu'u fo'ou ke toe lava 'o toe fakalaka 'a e ngaahi pisinisi koeni 'i he tu'unga toolalo 'oku tau fe'ao mo ia. Pea 'oku ou tui pe Sea 'oku ke mea'i 'a e faingata'a'ia 'a e ngaahi pisinisi lahi. Ko hono taataapuni 'e he ngaahi pangikee 'a e ngaahi pisinisi lahi 'i Tonga ni. 'Oku ou lave'i hifo he pepa ko e pisinisi 'oku ofi ki he 600. Ko e kakai 'oku nau noo 'oku 'ikai ke lava 'o tapuni. Pea 'i he'ene pehee 'Eiki Sea 'oku ne fakahaamai ai 'a e tu'unga too lalo 'oku 'iai 'a e fonua 'i he fakapa'anga.

Sea, ko e me'a 'oku ou tokanga kiai ko e fakalalakalaka koeni ki he ngaahi motu mo e ngaahi tukuikolo. Pea 'oku ou ma'u heni Sea 'a e lipooti. Ko e lipooti eni Sea mei he Potungaue Ngoue. Pea 'oku ou tui pe au Sea te u toki hanga 'o tufaki atu 'a e ki'i lipooti koeni. Pea 'oku 'asi pe 'i he'enu fakamatala fakata'u. Ko e pa'anga ko e 6 miliona na'e 'omai mei 'Iulope ke tokoni ki he ngaahi 'ume'a koeni 'e tolu lalahi, 'oku 'asi pe he peesi hono 4. Ko e Mataka, 'aia ko e niu. Ko e 'uluaki ia. Pea ko e ua ko e Siaine. Ko e tolu Vanila. Pea 'oku 6 miliona tupu 'a e pa'anga koeni ke tokoni ki he ngaahi tukuimotu mo e tukuikolo. Sea, 'i he'eku lave'i hifo koia he Fakamatala Fakata'u 'a e Potungaue koeni, ko e ta'u kuo 'osi ko e me'alele 'e 6 na'e faka'aonga'i 'o kumi me'alele fo'ou katoa. 'I he pa'anga koeni 'o lau ia ko e pa'anga tokoni lelei na'e 'uhinga ke fakakake 'a e Niu pe ko e Mataka, Vanila & Kava. Pea 'oku 'asi ai pe ia heni Sea na'e 'iai mo e ongo tulekitaa 'e 2. Ko e ongo tulekitaa 'e 2 koeni na'e totonu ke 'alu ki Vava'u. Pea na'a ku mumui'i mai 'o a'u ki he taimi ni 'oku te'eki ai pe ke 'alu 'a e tulekitaa ia mei Tonga ni ki Vava'u. 'Oku kei 'i Tonga ni pe ia. Ko e me'a 'oku ou tokanga kiai 'Eiki Sea koe'uhi ko e ngaahi fakamole koeni pea 'oku 'asi ia he fakamatala koeni 'oku nau pehee 'oku nau fakamoleki 'oku a'u ki he kakai mo e ngaahi tukuikolo, 'oku 'ikai ke a'u ia. Kae 'ikai leva ke nau ala kinautolu ki he mataka 'aia na'e fakatefito mei ai 'a e tokoni koeni. 'Oku meimei ofi ki he 1.7miliona. Kae afe'i 'enautolu ia ki he vesitapolo mo e ngaahi ngoue kehe ia. 'Aia na'a nau fo'i kinautolu 'o pehee 'enautolu he 'ikai ke nau toe ala kinautolu ki he mataka. 'Aia 'oku 'ikai ke toe 'iai ha 'amanaki lelei ia ki he mataka. Ka na'e 'uhinga foki 'a e tokoni koeni ke kau 'a e mataka ia hono teke he ko e tokoni eni mei 'Iulope.

Sea, na'a ku muimui'i eni he 2008 'o a'u mai ki he 'aho ni pea 'oku ou taala'a he koe'uhi 'oku 'ikai ke u tui tatau mo e Potungaue he fu'u fakamole 'oku fai. He 'oku tatali mai 'a e mataka ia moe faka'amu he na'e 'iai 'a e muimui'i 'a e tokoni koeni 'e pehee 'e ngaue 'a e mataka ke

ngaue ai ha kakai tokolahi. Pea na'e fai 'a e muimui'i 'a e maketi ia 'o maau mai eni 'a e fokotu'utu'u Sea 'o fakahuu mai eni ke tau lava 'o liliu mo fulihi ha founa 'e tokoni hangatonu ki he ngaahi kolo mo e ngaahi 'otumotu. Pea mo e kakai hangatonu 'o e fonua ke nau ma'u ai ha ngaue. Koe'uhi ko e pa'anga koeni 'e 6 miliona koeni ko e fu'u pa'anga lahi pea faka'aonga'i ia he me'a lahi. Pea 'oku 'ikai ke u tui au ia 'oku totonu ke faka'aonga'i ai. Pea 'oku 'iai pe mo e tokoni ai Sea ke fakalelei'i 'a e Kolonitini koeni 'o Vava'u ke lava 'o fua atu 'a e ngoue mo 'ave ki muli. Pea 'oku ou pou pou pe au kiai. Pea 'oku ou pou pou ki he fakalelei na'e fai ki Nuku'alofa ni. Na'e to'o mo e pa'anga kiai. Ka koe'uhi 'oku nau toe ala 'o feinga'i eni mo e vanilla pea feinga'i mo e kava 'i Tonga ni. Ka koe'uhi 'Eiki Sea 'oku ou hoha'a he kuo hoko 'a e mataka mo e fai 'o e fokotu'utu'u ia pea 'osiange koia ia kuo afe'i 'ehe Potungaue ia 'a e me'a ni ki he me'akehe. Pea hoko leva 'a e fu'u ngaue na'e fai mai mei he 2007 'o faai mai eni hono muimui'i ke lava haasino mai 'a e Mataka 'o hoko ko e ngoue tu'ukimu'a 'i Tonga ni ke ne tokoni'i e kakai 'o e fonua.

Sunia Fili: Sea kau ki'i tokoni mu'a ki he Fakafofonga.

'Eiki Sea Le'ole'o Komiti: Ko e tokoni eni 'e Fakafofonga.

Sunia Fili: Sea, 'oku malie 'a e malanga 'a e Fakafofonga ki he niu. 'Oku fai 'a e manatu 'ofa ki he mataka Sea he na'e kau ai 'a e Motu'a ni ia hono fua'aki e ako he kamata mai ko ee. Pea 'oku a'u mai foki eni ia ki he hina. Hanga 'e he hina Sea 'o teke 'a e niu 'o tuku ia ki he tafa'aki 'o tamate'i. Kau ai 'a e Vahefonua 'Eua. Ko e me'a malie 'i hono 'omai 'e he Fakafofonga. Taa ko ee na'e 'iai 'a e fu'u pa'anga lahi Sea na'e 'omai mei he STAPEC ke fakakake 'o too fo'ou. Pea 'oku fakamalo ki he Fakafofonga 'i he fakakaukau 'oku ke 'omai. Na'e ki'i hu foki 'a Vava'u 'o kamata too hina. Pea ta'ofi pe. Ka ko 'Eua mo Tongatapu ni 'Eiki Sea 'oku ou tui 'oku mate afu 'aupito 'a e niu. 'Oku fiema'u ke fai ha ngaue kiai ke too fo'ou e niu ki he mataka. He 'e vave ni pee ha'ane kakakaka mai 'a e mataka ke hoko atu 'aki 'a e ako 'a e hakotupu 'o e fonua. 'Oku ou pou pou atu ki he Fakafofonga.

'Etuete Lavulavu: Faka'apa'apa lahi 'aupito ki he Fakafofonga 'Eua 'i he'ene tokoni mai. Pea 'oku mo'oni. Sea, ko e ngoue lahi taha koia 'i Tonga ni ko e 'akau 'oku ui ko e niu. Pea ko e niu ko e ngoue. Pea 'oku 'ikai pe ke toe 'iai ha ngoue lahi ia 'i he fonua ko Tonga ka ko e niu. Ka 'oku 'ikai ke 'iai hano maketi 'o'ona. Pea na'e 'uhinga 'a e tokoni koia 'a e feinga 'a 'Iulope ke 'omai 'a e silini koeni.

Minisita Pa'anga: Sea, kau ki'i tokoni atu pe ki he Fakafofonga. Ko e 'uhinga ko 'etau ngoue lahi koeni koia ko e niu. 'Oku tonu foki ke tauhi 'etau ngoue. Ka ko e me'a koia 'oku ou tokanga atu ki he Fakafofonga pe 'oku fee fee 'a e tauhi 'o e niu. Ke tatau mo e tauhi 'o e ngoue. Malo Sea.

'Etuete Lavulavu: Sea, faka'apa'apa lahi ki he Minisita Pa'anga. 'Oku 'iai 'ene mo'oni lahi ai. 'Oku mo'oni mo'oni 'aupito. Ka ko e 'uhinga 'oku 'ikai ke lava ai 'o tauhi 'a e niu ko e kovi 'a e hala ngoue Sea. 'Oku faingata'a'ia 'a e hala ngoue 'a eni koia 'oku ou toutou malanga atu ai. He ko e Project koeni 'Eiki Sea 'oku mau 'osi ngaue kiai 'a Vava'u 'o fokotu'utu'u. Ko e hala ngoue pea 'osi ia hoko atu 'a e fakamaketi 'a e niu. Ka ko e hala ngoue 'oku palopalema lahi. Ko e Patiseti koeni 'oku 'ikai ke 'asi ai ha hala ngoue ia ai. Ko e hala pule'anga lalahi ia

‘oku ‘io ‘oku ‘iai hono pa’anga. Ka ko e ta’u eni ‘e 50 e fonua koeni ‘oku te’eki ai ke ‘iai ha patiseti ia ki ha hala ngoue. Ko e hala lalahi pe ia. Hange ko e ‘u hala koia na’a ku lave atu kiai he kuohili. Pea ‘oku ‘oange pe ke nau fai ia ‘enautolu ‘a e tanu ‘a e ngaahi hala vaha’akolo. Ko e hala ‘oku ou tokanga atu kiai ko e hala ngoue. ‘Oku ‘ikai ke ‘iai hano Patiseti ‘o’ona.

Clive Edwards: Sea kau tokoni atu ki he Fakafofonga.

‘Eiki Sea Le’ole’o Komiti: Me’a mai ‘e Fakafofonga.

Clive Edwards: Ko Vava’u mahalo ko e taha ia ha fonua ‘e lahi ‘a e tokoni ai. ‘Oku fa’a tokoni ‘a e EU he taimi ni. Na’a ku ‘ilo’i ‘e au ‘Eiki Sea he kuohili na’e ‘ikai ke ngaue’aki ia ‘e Vava’u. ‘Ikai ke hanga ‘e he Komiti Fakalakalaka ia ‘a Vava’u ‘o ngaue’aki. Ka na’e ‘iai ‘a e me’a tatau pe ki Ha’apai pea na’e tanu ‘a e fanga ki’i hala ‘a Ha’apai ia ‘i he tokoni ‘a ‘Aositelelia. Koeha e me’a na’e ‘ikai ke mou hanga ai ‘o feinga’i ‘e he Komiti Vava’u ha me’a ke tanu ‘a e ‘u hala ‘o Vava’u ?.

‘Etuete Lavulavu: Faka’apa’apa lahi atu ki he Fika Tolu ‘o Tongatapu. Na’e te’eki ai ke u Fale Alea au ia he taimi koia. Kapau te mou me’a hifo ki he Miniti he 2001 ‘oku hahaha pe he hala ngoue. Pea ‘oku ou tui Sea ka lava pe ‘a e hala ngoue pea kuo fe’unga au he Fale ni. He ko e ma’u’anga mo’ui pe eni ‘a e kakai ‘o Vava’u ko e Ngoue mo e Toutai pea mo e Takimamata. Pea ko e taha eni honau palopalema ko e hala ngoue. ‘Oku ‘ikai ke ‘asi ia he Patiseti koeni. Kapau ‘e lava ia pea ‘e nga’unu ‘a e ngoue mo e too ‘o e ngoue pea ‘e mo’ui ‘a e kakai. Kaekehe Sea ‘oku ‘iai ‘etau ngaahi tui kehekehe. Kau fokimai Sea ki he niu ke u to’o ko ha ki’i fakataataa ‘a e poini ‘oku ou loto ke u ‘oatu. ‘I he ‘uhinga koeni ‘o e pa’anga koeni na’e ‘omai mei ‘Iulope ke tokoni ki he niu pea te u ‘oatu ‘a e ki’i fakataataa koeni. Sea ‘oku ma’u ‘a e ki’i maketi hangatonu ki he niu he taimi ni. Pea koeni ‘oku ou ‘osi tufaki atu. Pea neongo pe ‘oku te’eki ai ke faka’ofisiale ka ko e ‘ai pe ‘e au ko hono information ka ‘e toki ‘omai hono me’a totonu ke u fakatonga’i mai. ‘Oku fakapapalangi eni teu ‘oatu.

Sea, ko e lava koeni ‘a e me’a koeni ‘e meimei ngaue ai ‘a e kakai ‘e toko 300 tupu. Pea ko e pa’anga lahi ‘e ha’u ki he fonua. He ‘oku meimei pa’anga ‘e 5 ‘Aositelelia ki he lita ‘e taha ‘o e lolo koia mei he niu. ‘Oku makehe eni ia Sea mei he tisoloko ia ‘oku tau talanoa kiai. ‘Oku kau pe mo ia ai ka te u toki lave kiai. ‘Aia Sea ‘i he fokotu’utu’u koeni ‘oku malava pe ‘e Vava’u ‘ata’ataa pe ia ki he misini koeni ‘oku fai kiai ‘a e fokotu’utu’u mo e ngaue koeni. Sea, ‘i he fo’iniu koia ‘e taha ‘oku ma’u ai ‘a e poini ‘e 12 ‘o e lita. Ko e fo’iniu ‘e 5 ‘oku meimei lava ai ‘a e fo’i poini ‘e 6. Ko e fo’iniu ‘e 10 ko e 1.2 lita. Pea ‘oku ou tui Sea ko e toni koia ‘e taha ‘oku meimei ma’u ai ‘a e lita ‘e 600. ‘Aia ko e fo’iniu koia ‘e 5000 ‘oku lava ai ‘a e toni ‘e 1. Pea ko e fokotu’utu’u koia Sea kapau te u hanga ‘o fika’i atu ‘e meimei ma’u ‘e he koniteina ‘e 1 ‘aia ko e talamu ‘e 80 ki he koniteina ‘e 1. ‘Oku taki 200 ki he lita ‘a e talamu ‘e 1. Ko e toni ‘e 18 fakahuu he koniteina ‘e taha. Sea ‘oku meimei ma’u ai ‘a e pa’anga ‘e 2 kilu tupu ‘e lava ‘o humai ‘i he koniteina ‘e taha. Ka ko e ki’i fakamole kiai Sea ‘oku ‘i lalo ‘aupito. Koe’uhi ko ‘etau talanoa eni ki he lahi ‘o e kakai ‘oku nau ngaue ai. Ko e fokotu’utu’u koeni ka lava ha tatau’anga ‘i Vava’u pea taha ‘i Tongatapu ni. Pe ko e ua ‘i Vava’u. Sea ‘oku meimei lava ‘a e pa’anga ia ‘e 8 miliona ‘i he ta’u ‘e ha’u. Ko e pa’anga muli ki Tonga ni pea ma’u ngaue ai ‘a e kakai tokolahi. Pea koe’uhi ‘Eiki Sea ko e fa’ahinga fokotu’utu’u koeni kuo mau ‘osi fai ‘a e savea ki Vava’u fakalukufua ‘a e niu mo e lahi koia ‘a e niu ‘i he ‘api tukupau.

Nopele Tu'ilakepa: Sea, kau ki'i tokoni atu ki hoku kaungaa Fakafongaa.

'Eiki Sea Le'ole'o Komiti: Me'a mai 'Eiki Nopele.

Nopele Tu'ilakepa: Malo 'aupito 'Eiki Sea. Kole atu pe ke u hufanga atu he fakatapu kuo aofaki 'i ho Fale 'eiki ni 'Eiki Sea. Kau tokoni atu ki hoku kaungaa Fakafongaa. 'Oku mo'oni 'aupito 'aupito 'a e me'a koeni 'oku me'a mai kiai 'a e Fakafongaa 'o fekau'aki pea mo e niu. 'Oku ou tui au 'e Fakafongaa te tau hela'ia kitaua hono uki mo 'etau kosilio mo e me'a ka 'oku totonu ke fehu'i atu ki he Pule'anga pe 'oku toe 'iai ha fakakaukau ke toe fai ha ngaue ki he niu. He ko e fa'ahinga ngaue ia na'a ku tupu hake he kei si'i na'a ku kau au he ngaohi mataka. Pea na'e kau 'a 'eku kui 'a'aku he ngaohi mataka lahi fakamanavahe 'i Vava'u. Pea mo e kakai. Na'e mei tofuhia 'a e kakai kotoa pe. Ko e hina ia 'oku meimei ko Tonga ni ko e 'elia pau 'o kau ai 'a 'Eua. Kau pe mo Ha'apai ka 'oku faingata'a'ia 'a Ha'apai ko e Vaka. Ko Vava'u. Ka ko e niu ia 'oku tonu 'aupito 'a e Fakafongaa. Kuo 'osi ma'u 'a e fakamatala ia 'a e fanga ki'i matu'a 'atautolu vaka tahi 'oku fa'a oo 'o fetuku niu ko e ha'u mei Fisi ko 'Initia. Pe 'oku 'iai ha fakakaukau 'a e Pule'anga ki he fa'ahinga Product koeni ke lava 'o tokoni ki he'etau tu'unga 'ekonomika.

He ko e langa koeni 'o Nuku'alofa 'oku 'iai 'a e ki'i fo'i DVD he kakai sino mo'uilelei 'aia ko e ngaue. 'Aia ko e taimi ni 'oku ou vakavakai holo kuo lahi 'a e humai 'a e koloa kehekehe 'o 'ilo 'e he kakai 'o nau ma'u 'a e ngaahi fu'u sino lalahi pehe ni. Ka 'oku ou tui mahalo ko e pule'anga 'oku nau mea'ilelei. Kapau 'oku kei lava 'o fai ha ngaue ki he mataka. Pe 'oku toe 'iai ha me'a.

Minisita Pa'anga: Sea kau ki'i tokoni atu pe he me'a koeni 'oku fai e me'a kiai 'a e 'Eiki Nopele kae'uma'aa 'a e Fakafongaa. Sea, ko e mataka na'e kei fai pe 'a e ngaohi mataka ia 'i Tonga ni 'o a'u mai ki he kongaa kimu'a mai 'o e senituli koeni. Pea a'u ki he tu'unga kuo pehee 'e he Kakai 'oku 'ikai ke kei fe'unga 'a e totongi mataka ke nau ngaohi mataka. Na'e a'umai ki he 2004, 2005 na'e kei feinga mai pe 'a e Kautaha koeni na'a nau fa'a fakatau 'a e mataka ko e Liver Brothers. Ke nau kei fakatau mataka mei Tonga ni. Pea na'e fai 'a e feinga holo 'a e fa'ahinga na'a nau loto ke nau fakafongaa'i 'a e kautaha muli koeni ke toe fai 'a e ngaohi mataka. Pea ko e mahu'inga leva 'a e koia na'a nau tu'u ai he taimi koia ko e pa'anga 'e 220 ki he toni. Sea, he 'ikai ke toe 'iai ha taha ia 'e toe fiengaohi mataka he 220. Pea ko e tu'unga ia ko ee na'e iku ai koia 'o 'ikai ke toe ngaohi mataka. 'Oku kei ngaohi mataka pe 'a Fisi ia ko e Vanuatu ko Solomone. Ka ko Tonga ni 'oku 'ikai ke nau toe ngaohi mataka 'a Tonga ni ia. 'Oku 'iai 'a e me'a koeni na'e me'a kiai 'a e Fakafongaa Fika 'Uluaki 'o Vava'u 'oku 'iai 'a e fokotu'utu'u 'a e Pangike 'o Mamani. 'Aia ko e me'a ia na'e fakamatala mai 'e he Fakafongaa. Ke ngaohi 'a e bio-diesel 'o tautautefito eni ke ngaue'aki 'e he ngaahi vaka toutai ke si'isi'i 'enau fakamole. Kae lava ke toe ma'u ha ola 'oku lelei mo tupu lelei he ngaahi ngaue fakatoutai. Pea 'e makatu'unga leva ia 'i he fehu'i'aki 'o e diesel pea mo e lolo niu 'a e lolo mataka. 'Aia ko 'enau fokotu'utu'u koia 'i he taimi ni 'i he ngaahi fika koeni na'e 'omai 'e he Fakafongaa, ko 'enau fakafuofua ka fai ha ngaohi mataka ke tatau 'i he misini koeni 'oku 'uhinga kiai 'a e Fakafongaa, 'e lava leva ke fakatau 'a e mataka koia 'i he \$500 ki he toni. 'Aia 'oku nau pehee 'e kei ma'u pe 'a e lolo koia pea 'e kei ma'ama'aange pe ia 'i he lolo koia 'oku fakatau koeni he taimi ni. 'Oku ou tui kapau 'e hokohoko atu 'a e ngaue koeni 'oku fai 'e

he Pangike ‘a mamani pea ‘e lava ‘o fakahoko ‘a e me’a koia ‘e tokoni lahi ia ki hano toe feinga’i ke langa hake ‘a e ngaohi ‘o e mataka. Mahalo pe na’a tau hanga foki ‘o taa ‘a e niu kae mahalo pe na’a tau toe iku ‘o too niu fo’ou.

Ko e too niu ‘oku kau ia he polokalama 6 miliona koia na’e me’a kiai ‘a e Fakafofonga. ‘A e too niu fo’ou. Pea neongo ‘oku hange koe ngaahi me’alele koeni na’e ‘uhinga kiai ‘a e Fakafofonga, ka ko e mahu’inga koia ‘a e ngaahi me’alele koia ko e 10 % ‘a e mahu’inga fakakatoa ‘o e tokoni koia ‘oku ‘omai mei he ngaahi fonua ‘Iulope fekau’aki mo e fo’ipolokalama koia. Ko e me’a pe ko e ‘ikai ke loto lelei ‘a e Fakafofonga pea mo e Potungae Ngoue ki he ngaahi ngaue koia ‘oku fakahoko ai. Malo ‘aupito ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o Komiti: Malo ‘aupito ‘Eiki Minisita. Kole atu ki he Hou’eiki ke mou ki’i tui kote, fakamolemole. Kuo ui mai ‘etau taimi.

Tau Liliu ‘o Fale Alea.

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Nopele Tu’ilakepa.

‘Eiki Sea Fale Alea: Fakamalo atu ki he ‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato. Hou’eiki ‘oku ou fakamalo atu. ‘Oku ou hanga pe ‘e au ‘o lave’i ‘i ho’omou feme’a’aki kuo tau meimei ‘osi kitautolu ‘i he Patiseti. Ko e toe ‘a e Monite mo e Tusite. ‘Oku kei toe lahi ‘a e taimi. Pea mahalo ko kimoutolu pe ‘a e Kau Fakafofonga ‘o e Kakai. Ko e ki’i fakamanatu atu pe ‘i he’etau ‘Asenita ‘oku ‘i lalo ai ‘a e palani ‘a e ‘Atita ko e Lao ia mo e Tu’utu’uni kuo ‘omai ki he Motu’a ni. Pea ‘oku ou fakahoko atu pe ke mou me’a kiai. Kapau pe ‘oku ‘iai ha me’a ‘oku mou me’a kiai ‘oku ‘iai ha totonu ke fakalelei’i pea ‘e lava pe ke ui ‘a e ‘Atita ke nau toe me’a mai ‘o fai ha fakama’ala’ala kiate kimoutolu. Ka ‘oku ou tui pe au ‘oku tokamalie kiate kimoutolu he ‘oku pau ke kau ia ‘i he tali fakataha mo ‘etau Patiseti. Pea ko ‘ene lava pe ia pea ko ‘ene lava ia hotau fatongia ‘i he ta’u fakapa’anga fo’ou.

Ko ‘etau Tolo koeni ki he Pongipongi Monite, haafe ‘a e hongofulu (9:30) pongipongi.

Kelesi: Na’e fakahoko pe ia ‘e he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga, ‘Eiki Nopele Tu’ilakepa.

<005>